

Lehtësimi për Përafrim me Acquis të BE

Mbështetje e mëtutjeshme zhvillimit të tregtisë në Kosovë

Nr. Identifikues i Projektit

EuropeAid/138565/DH/SER/XK

Kontrata e Shërbimit Nr. 2018/395-320

Vlerësimi i MTL-s së Kosovës dhe Turqisë

Prill, 2020

Kontakt personat tuaj në
GFA Consulting Group GmbH janë

Z-sha Martina Bernauer (Drejtoreshë e Projektit)
Z. Luis Abugattas (Udhëheqës Ekipi)

Kosovë

Mbështetje e mëtutjeshme zhvillimit të tregtisë
në Kosovë
Numri i Kontratës 2018/395-320

Raporti

Akt. Nr 1.2.1

Autorët
Z. Agon Nixha
Z. Luis Abugattas
Znj. Buline Mahmudi Gashi

Mohim

*Përmbajtja e këtij publikimi është përgjegjësi e vetme e autorëve dhe GFA Consulting Group GmbH dhe në asnjë
mënyrë nuk pasqyron pikëpamjet e Bashkimit Evropian*

GFA Consulting Group GmbH

Eulenkrugstr. 82
D-22359 Hamburg
Gjermani

Tel: +49 (40) 6 03 06 170
Fax: +49 (40) 6 03 06 159
E-mail: martina.bernauer@gfa-group.de

Përmbajtja

Përmbajtja.....	2
Tabelat dhe Skicat.....	3
Shkurtesat	Error! Bookmark not defined.
Përmbledhja Analitike.....	5
1. Hyrje	Error! Bookmark not defined.
2. Pasqyrë e Shkurtër e MTL-s Kosovë-Turqi	9
3. Pasqyra e Tendencave Tregtare midis Kosovës dhe Turqisë.....	11
4. Tarifat dhe Koncesionet Tjera të Mundshme Tregtare	17
4.1. Pasqyra e Tarifave të Kosovës.....	17
4.2. Pasqyra e Tarifave të Turqisë	17
4.3. Koncesionet e Tanishme për Produktet Bujqësore	19
4.4. Koncesionet për Produkte Industriale	20
4.5. Koncesionet Tjera të Mundshme Tarifore për Produktet Bujqësore	22
4.6. Koncesionet Tjera të Mundshme Tarifore për Produktet Industriale	Error! Bookmark not defined.
5. Analiza e Kornizës Rregullatore dhe Agjendës së Integruar	27
5.1. Rregullat e Origjinës (ReO).....	27
5.2. Masat Sanitare dhe Fitosanitare (SFS) dhe Barrierat Teknike në Tregti (BTT).....	28
5.3. Masat Kontigjente.....	Error! Bookmark not defined.
5.4. Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale (DPI).....	30
5.5. Prokurimi Qeveritar	31
5.6. Zgjidhja e Mosmarrëveshjeve	31
5.7. Investimet	31
5.8. Lehtësimi Tregtar	32
5.9. Tregtia e Shërbimeve	32
6. Implikimet fiskale	35
7. Gjetjet nga Intervistat me OASH-t Kryesore.....	37
8. Konkluzioni dhe Rekomandimet.....	39

Tabelat dhe Skicat

Tabela 1: Tregtia e Kosovës me Turqinë (2015-2019)	11
Tabela 2: Importet e Kosovës, sipas partnerit importues (2019)	11
Tabela 3: Eksportet e Kosovës, sipas partnerit eksportues (2019)	12
Tabela 4: Tregtia e Kosovës me Turqinë, sipas dy kategorive të produkteve kryesore (2019)	12
Tabela 5: Eksportet e Kosovës në Turqi, sipas kapitullit (2015-2019)	13
Tabela 6: 20 produktet më të eksportuara të Kosovës në Turqi 2015-2029, në 000 EUR	14
Tabela 7: Importet kryesore të Kosovës nga Turqia, sipas kapitullit (2015-2019)	15
Tabela 8: 20 produktet më të importuara të Kosovës në Turqi 2015-2020, në 000 EUR	16
Tabela 9: Tarifat mesatare të KMF-s dhe tarifat preferenciale të Turqisë në Kosovë	18
Tabela 10: Koncesionet e Kosovës dhe Turqisë për produktet bujqësore në MTL	19
Tabela 11: Koncesionet e Kosovës dhe Turqisë për produktet industriale në MTL	21
Tabela 12: Krahasimi i 10 eksporteve kryesore të Kosovës në Turqi me eksportet në PTB dhe koncesionet e bëra nga Turqia dhe BE-ja	22
Tabela 13: Krahasimi i 30 eksporteve kryesore të Kosovës në PTB me eksportet në Turqi dhe koncesionet e bëra nga Turqia	23
Tabela 14: Lista e importeve bujqësore të cilat mund t'i nënshtrohen koncesioneve të tjera tarifore sipas MTL-s me Turqinë	24
Tabela 15: 15 produktet kryesore industriale të Kosovës të eksportuara në PTB, por jo të eksportuara në Turqi (2015-2019)	25
Tabela 16: Lista e importeve industriale të cilat mund t'i nënshtrohen koncesioneve të tjera tarifore sipas MTL-s me Turqinë	26
Tabela 17: Implikimet fiskale, sipas kategorive kryesore (në 000 EUR)	36
Skica 1: Tregtia e Kosovës me Turqinë, sipas dy kategorive kryesore	13
Skica 2: Koncesionet e Kosovës për produktet bujqësore me origjinë nga Turqia	20
Skica 3: Koncesionet e Kosovës për produktet industriale me origjinë nga Turqia	21

Shkurtesat

OEA	Oda Ekonomike Amerikane
OASH	Organizata për Anëtarësim të Shoqërive
CEFTA	Marrëveshja e Evropës Qendrore për Tregti të Lirë
NK	Nomenklatura e Kombinuar
EFTA	Shoqata Europiane e Tregtisë së Lirë
KE	Komisioni European
BE	Bashkimi Evropian
MTL	Marrëveshja e Tregtisë së Lirë
GATT	Marrëveshja e Përgjithshme për Tarifa dhe Tregti
GATS	Marrëveshja e Përgjithshme për Tregtinë e Shërbimeve
IPA	Agjencia e Pronësisë Intelektuale
DPI	Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale
KP	Komiteti i Përbashkët
ASK	Agjencia e Statistikave të Kosovës
OEK	Oda Ekonomike e Kosovës
MEETIESI	Ministria e Ekonomisë, Punësimi, Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Investimeve Strategjike
MFT	Ministria e Financave dhe Transfereve
MTI	Ministria e Tregtisë dhe Industrisë
ReO	Rregullat e Origjinës
MB	Mbretëria e Bashkuar
MSA	Marrëveshja e Stabilizim Asocimit
SFS	Masat Sanitare dhe Fitosanitare
BTT	Barrierat Teknike në Tregti
MLT	Marrëveshja për Lehtësim të Tregtisë
TOBB	Sindikata e Odave dhe Shkëmbimeve të Mallrave Bazike të Turqisë
TRIPS	Aspektet e Lidhura me Tregti të të Drejtave të Pronësisë Intelektuale
KT	Kuotat Tarifore
OBT	Organizata Botërore e Tregtisë

Përmbledhja Analitike

Marrëveshja e Tregtisë së Lirë (MTL) Kosovë-Turqi hyri në fuqi në shtator të vitit 2019, shtatë vjet pasi u përbyll. Ky raport synon të vlerësojë në mënyrë gjithëpërfshirëse ndikimin e mundshëm të marrëveshjes së Kosovës në ekonomi. Në veçanti, raporti hulumton tendencat tregtare dhe koncesionet tarifore ndërmjet Kosovës dhe Turqisë, rishikon kornizën rregullatore dhe agjendën e integruar të marrëveshjes, hedh dritë në implikimet e mundshme fiskale të marrëveshjes dhe jep një pasqyrë të mendimeve dhe pritshmërive të shoqatave të biznesit kosovar. Krahas kësaj, raporti synon të lehtësojë shfrytëzimin e fitimeve të mundshme të marrëveshjes, duke ndihmuar njëkohësisht në minimizimin e efekteve negative.

Aanliza e tregtisë tregon se shkëmbimi i mallrave ndërmjet Kosovës dhe Turqisë ka qenë disproporcional në favor të kësaj të fundit. Kosova ka shënuar deficit të lartë tregtar dhe vazhdimisht në rritje me Turqinë. Në vitin 2019, ky deficit ka arritur numër shumë më të lartë, me importet që i tejkalonin eksportet për 54 herë. Derisa eksportet e Kosovës në Turqi shënuan një tendencë negative, duke rënë për 12 përqind në 5 vitet e fundit, importet tregojnë një tendencë të kundërt, duke u rritur njëkohësisht për 71 përqind. Sa i përket vlerës, Turqia ishte partneri i dytë më i rëndësishëm për Kosovën në vitin 2019, ndërsa i 12^{ti} më i rëndësishëm në renditjen e eksporteve. Përveç kësaj, Kosova importon një game të gjerë dhe të larmishme të produkteve nga Turqia, derisa eksporton një numër të kufizuar të produkteve. Në pesë vitet e fundit, nga Turqia janë importuar 4,754 produkte, por janë eksportuar vetëm 365 sosh. Nga të gjitha eksportet në Turqi në vitin 2019, tri të parat, përkatësisht tekstili i gomëzuar, skrapi i aluminit dhe rripat transportues përbënin pothuaj gjysmën e të gjitha eksporteve.

Rishikimi i koncesioneve tarifore tregon se edhe pse në shikim të parë marrëveshja duket të jetë e balancuar, ajo në fakt është asimetrike në favor të Turqisë, së paku në afat të gjatë. Neni II.5 i marrëveshjes obligon Kosovën të trajtoj produktet (që i nënshtrohen tarifave kalimtare) me origjinë nga Turqia në mënyrë jo më pak favorizuese se produktet e ngjashme me origjinë nga BE-ja. Kosova nuk e ka zbatuar ende këtë dispozitë, edhe pse është e detyrueshme. Zbatimi eventual i kësaj dispozite nënkupton se Kosova në një periudhë shumë më të shkurtër se që është programuar fillimisht, do të pasqyronte plotësisht koncesionet e Turqisë, duke liberalizuar të gjitha produktet, përveç rreth 65 përqind të produkteve bujqësore. Trajtimi i produkteve të fundit sjellë në sipërfaqe asimetritë e marrëveshjes. E para, tarifat doganore të aplikuara nga Turqia për produktet “e përjashtuara” bujqësore janë mesatarisht pesë herë më të larta krahasuar me tarifën e sheshtë të aplikuar nga Kosova. E dyta, plani tarifar turk ka norma që shkojnë deri në 225 përqind – do të thotë, 22.5 më të larta krahasuar me normën maksimale të tarifës KMF të Kosovës. Këto tarifa të veçanta përbëjnë hiç më pak se ndalimin e importeve turke për produktet e prekura. Në fund, për dallim nga Kosova, Turqia, sipas Ligjit Nr. 474 për Regjimin e Tarifave Doganore, ka mundësinë të ngrit tarifat e saj të KMF për 150 përqind, për të siguruar një nivel “të përshtatshëm” të mbrojtjes për produktet e përjashtuara nga koncesionet. Të gjitha këto asimetri ka të ngjarë që do të sjellin rezultate jo-reciproke për Kosovën.

Siç ka ndodhur në marrëveshjet tjera, përpos liberalizimit të tregtisë përmes largimit gradual të tarifave, marrëveshja me Turqinë përmban një mori dispozitash rregullatore, përfshirë zotimet që synojnë të sigurojnë tregti të drejtë dhe të papenguar mes palëve. Detyrimet e përvetësuara në fushat si masat sanitare dhe fitosanitare (SFS), barrierat teknike në tregti (BTT), të drejtat e pronësisë intelektuale (DPI), mbrojtja e tregtisë, transparenca dhe tatimimi i brendshëm pasqyrojnë zotimet të cilat Kosova tashmë i ka bërë në marrëveshjet tjera tregtare. Shumica e këtyre dispozitave dalin nga rregullat e OBT-s. Por, një dallim i rëndësishëm i marrëveshjes me Turqinë është se Kosova është e detyruar të respektojë rregulloret e OBT-s në mënyrë shumë më të zgjeruar dhe më të thellë se sa në marrëveshjet e mëparshme. Kjo për shkak se dispozitat kyçe përfshijnë detyrimet *mutatis mutandis* nga marrëveshjet e OBT-s, që nënkupton se çfarëdo zhvillimi i ri në marrëveshjet e OBT-s do të duhet të pasqyrohet në detyrime të reja apo të modifikuara në bazë të MTL-s Kosovë-Turqi. Për më tepër, krahasuar me gjeneratën e re të MTL-ve, marrëveshja me Turqinë është e shkurtër në disiplinat që kanë të bëjnë me lehtësimin e tregtisë, investimet dhe shërbimet. Edhe pse marrëveshja ende përmban një klauzolë zhvilluese, e cila parasheh që palët mund të zgjerojnë fushën e marrëveshjes aktuale. Bosnja dhe Hercegovina dhe Serbia janë dy vende të rajonit të cilat tashmë i kanë nënshkruar marrëveshjet e reja të reviduara me Turqinë, ku ato kanë liberalizuar më tej tregtinë e mallrave dhe përfshijnë zotime në fusha tjera (gjegj. mbrojtja e investimeve).

Analiza fiskale tregon se humbja e të ardhurave buxhetore për Kosovën që rrjedh nga ulja e tarifave të kryera sipas MTL-s me Turqinë parashikohet të arrijë në EUR 25 milion. Kjo vlerë, pak a shumë, krahasohet me buxhetin vjetor të një komune mesatare në Kosovë. Humbja më e madhe e të ardhurave pritet të shkaktohet nga ulja e tarifave në mallrat industriale.

Organizatat kryesore për Anëtarësim të Shoqërive (OASH-t) zakonisht i pranojnë përfitimet e tregtisë së lirë. Mirëpo, në rastin e MTL-s Kosovë – Turqi, OASH-t besojnë se nëse marrëveshja mbetet e pandryshuar, ajo mund të ketë ndikim negativ në zhvillimin e sektorit të prodhimit. Meqenëse kushtet ekonomike kanë ndryshuar që nga nënshkrimi i marrëveshjes shtatë vjet më parë, OASH-t sugjeruan se i tërë dokumenti duhet të rishqyrtohet.

Duke pasur parasysh flukset tregtare ndërmjet Kosovës dhe Turqisë dhe asimetritë afatgjata në koncesionet tarifore, e të mos përmendim problemet kufitare, nuk ka të ngjarë që Kosova të mund të korrë plotësisht përfitime nga marrëveshja aktuale me Turqinë. Kjo do të thoshte se Kosova do të duhej të negocionte sërish disa pjesë të marrëveshjes. Për ta arritur këtë, Kosova duhet të bëjë përgatitjet e nevojshme për të adresuar siç duhet agjendën e integruar dhe të merrë masa të tjera të nevojshme për të përmirësuar ndikimin e mundshëm pozitiv të marrëveshjes, duke zbutur sa më shumë efektet negative.

1. Hyrje

Paradigma liberale ka qenë gurthemel i reformave ekonomike të cilat Kosova i ka zbatuar në dy dekadat e fundit. Krahas reformave të tjera ekonomike me orientim liberal, Kosova ka bërë hapa të rëndësishëm në hapjen e tregtisë me partnerët e saj strategjik. Marrëveshja e Evropës Qëndrore për Tregti të Lirë (CEFTA), së cilës iu bashkua UNMIK-u në emër të Kosovës në vitin 2006, ishte marrëveshja e parë e Kosovës.¹ Pas shembullit të disa vendeve të Ballkanit Perëndimor (BP), Kosova ka nënshkruar Marrëveshjen dypalëshe për Tregti të Lirë (MTL) me Turqinë në vitin 2013² dhe në vitin 2015 Marrëveshjen e Stabilizim Asocimit (MSA) me Bashkimin Europian (BE).³ Kohët e fundit, Kosova nënshkroi një marrëveshje tregtare për “kontinuitet” me Mbretërinë e Bashkuar (MB), e cila do të hynte në fuqi nëse marrëveshja BE-Kosovë (MSA) pushon së zbatuari në MB. Përveç kësaj, në vitin 2018 Kosova nënshkroi Deklaratën e Përbashkët për Bashkëpunim (DPB) me shtetet e Shoqatës Europiane për Tregti të (EFTA), gjegjësisht Islandën, Norvegjinë dhe Zvicrën, që shpesh është hapi i parë drejt hapjes së negociatave për një MTL të mundshme.⁴ Me zbatimin e plotë të marrëveshjeve aktuale preferenciale, Kosova është zotuar për heqjen e tarifave dhe detyrimet e tjera me efekt ekuivalent për afro 80 përqind të tregtisë së saj.

Derisa CEFTA dhe MSA-ja hynë në fuqi në vitin pas nënshkrimit, MTL-ja me Turqinë nuk hyri në fuqi deri në shtator të vitit 2019, për shkak të procesit të vonuar të ratifikimit në anën e Kosovës. Nga ana tjetër, procedura e miratimit në Turqi kishte përfunduar në vitin 2015. Vonesa në ratifikimin e marrëveshjes nga ana e Kosovës i dha në mes tjerash përgjigje shqetësimeve që u ngritën lidhur me ndikimin fiskal dhe efektet e mundshme negative në prodhimin vendas.⁵ Sot marrëveshja po zbatohet dhe takimi i parë i Komitetit të Përbashkët (KP) u mbajt në Ankara më 11 shkurt, ku rregullat e procedurës së KP-s dhe u miratua marrëveshja për rregullat e origjinës (ReO). Turqia do ta njoftojë për marrëveshjen Komitetin e OBT-s për Marrëveshjet Tregtare sipas GATT 1994 Neni XXIV.

Tani që Marrëveshja me Turqinë ka hyrë në fuqi dhe zbatimi i saj është në zhvillim e sipër, Ministria e Ekonomisë, Punësimit, Tregtisë, Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Investimeve Strategjike (MEPTINIS) kërkuan një vlerësim gjithëpërfshirës të efekteve të mundshme të kësaj marrëveshjeje në ekonominë e Kosovës. Duke iu përgjigjur kërkesës, ky dokument synon të: (i) analizojë për së afërmi tendencat tregtare midis Kosovës dhe Turqisë bashkë me koncesionet tarifore të miratuara në marrëveshje; (ii) rishikojë kornizën rregullatore dhe agjendën e integruar, të përfshirë në marrëveshje; (iii) shkurt të analizojë implikimet fiskale; dhe të merrë një këndvështrim nga OASH-t për marrëveshjen. Qëllimi i këtij dokumenti është të kontribuojë në sqarimin e përgjigjeve më të përshtatshme për të maksimizuar përfitimet dhe minimizuar efektet negative të marrëveshjes.

¹ CEFTA (2006). <https://cefta.int/legal-documents/#1463498231136-8f9d234f-15f9>

² MTL Kosovë-Turqi (2013). <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=20035>

³ Marrëveshja e Stabilizim Asocimit (2015).

https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150430_saa.pdf

⁴ Shtetet e EFTA-s – Kosova (2018). Deklarata e Përbashkët për Bashkëpunim. Gjendet në MEPTINIS.

⁵ Pristina Insight (2016). <https://pristinainsight.com/much-free-trade-agreement-turkey-cost-kosovo/>

Ky punim bazohet në një vlerësim të shkurtër të përgatitur nga MEPTINIS-i (atëherë MTI) në kohën e negociatave, i cili kryesisht përshkruan strukturën dhe dinamikën e tregtisë dypalëshe midis dy palëve të MTL-s, duke parashikuar humbjen në të ardhurat fiskale për Kosovën.⁶ Për të marrë informata relevante për këtë temë, autorët u mbështetën në kërkimin e përgjithshëm në kompjuter, të dhënat tregtare nga Dogana e Kosovës dhe Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK) dhe intervistat gjysmë të strukturuar me Organizatat kryesore për Anëtarësim të Shoqërive (OASH-t)⁷ në Kosovë.

Pjesa tjetër e këtij punimi është organizuar si më poshtë. Pjesa 2 paraqet një përshkrim të shkurtër të përmbajtjes kryesore të marrëveshjes. *Pjesa 3* jep një përmbledhje të tendencave tregtare midis Kosovës dhe Turqisë. *Pjesa 4* shtjellon tarifat e KMF të Kosovës dhe Turqisë, ku analizohen koncesionet tarifore që i janë bërë njëra tjetrës nga të dyja palët, si dhe identifikohen disa produkte strategjike që do të merren parasysh në rastin e koncesioneve tjera. *Pjesa 5* rishikon kornizën rregullatore dhe trajton agjendën e integruar, të përfshirë në marrëveshje. *Pjesa 6* analizon implikimet e mundshme fiskale. *Pjesa 7* paraqet mendimet e OASH-ve kryesore për marrëveshjen. *Pjesa 8* përmbyll dhe jep disa rekomandime.

⁶ Departamenti i Tregtisë (2013). Aspektet Tregtare të MTL-s Kosovë-Turqi: Politika Tregtare që Liberalizon Tregtinë midis Vlerësimit të Ndikimit të Kosovës dhe Turqisë. Gjetet në MEPTINIS.

⁷ Oda Ekonomike e Kosovës (OEK), Oda Ekonomike Amerikane (OEA) dhe Oda e të Bërit Biznes në Kosovë.

2. Pasqyrë e Shkurtër e MTL-s Kosovë-Turqi

Turqia i ka nënshkruar MTL-t me të gjitha vendet e rajonit të BP. Përnga struktura dhe përmbajtja, këto marrëveshje janë pothuajse identike. Aspekti i vetëm që ndryshon është lista e produkteve që lirohen nga tarifat doganore dhe kalendari i liberalizimit kur do të hiqen këto tarifa. Në përputhje me këtë, Kosova gjatë negociatave me Turqinë në thelb pranoi shabllonin e propozuar nga kjo e fundit, i cili u bë përmbajtja kryesore e marrëveshjes së nënshkruar.

Turqia aktualisht po i modernizon marrëveshjet e saj tregtare, përfshirë ato me vendet në rajonin e BP-s. Marrëveshjet e reja të cilat më tej liberalizojnë tregtinë e mallrave dhe përfshijnë zotimet në fusha shtesë, janë nënshkruar në vitin 2019 me Bosnje dhe Hercegovinën dhe Serbinë. MTL-ja Kosovë – Turqi që ka hyrë në fuqi, nga ana tjetër kryesisht pasqyron, me përjashtim të zotimit për të filluar negociatat për librealizim të tregtisë së shërbimeve, dispozitat e gjeneratës së mëparshme të MTL-ve, të cilat janë shumë më të kufizuara në fushëveprim dhe thellësi, krahasuar me ato të parat. Krahas këtij raporti, do të ishte e përshtatshme të shqyrtoheshin marrëveshjet e gjeneratës së re, të cilat i promovon Turqia për të nxjerrë njohuri të rëndësishme mbi drejtimin e mundshëm të zhvillimeve të ardhshme në marrëdhëniet dypalëshe, gjatë zbatimit të klauzolës zhvilluese, të përfshirë në Nenin V.4 të marrëveshjes.

Objektivat kryesor të palëve në kuadër të marrëveshjes janë avancimi i tregtisë dhe bashkëpunimi i përgjithshëm ekonomik; zhdukja graduale e kufizimeve në tregtinë e mallrave; promovimi i tregtisë së ndërsjellë; heqja e barrierave në tregti; dhe krijimi i kushteve të favorshme për investime. Siç ndodh zakonisht, pjesa kryesore ka të bëjë me liberalizimin e tregtisë së mallrave përmes heqjes graduale të tarifave. Mirëpo marrëveshja nuk përfshin zotime të veçanta për liberalizimin e tregtisë së shërbimeve - çështje e cila duhet të trajtohet në të ardhmen e afërt, siç parashikohet në Titullin III të marrëveshjes. Për më tepër, marrëveshja nuk përfshin as ndonjë dispozitë për bashkëpunim në mes të palëve, përveç zotimit të kufizuar për bashkëpunim ndërmjet administratave doganore, të përfshira në Nenin II.10 të marrëveshjes.

Sa i përket tregtisë së mallrave, Kosova fillimisht u pajtua që menjëherë (në datën e hyrjes në fuqi) të heq të gjitha detyrimet doganore për produktet bujqësore nga Turqia dhe të heq gradualisht taksat (brenda gjashtë deri 10 vjet, varësisht nga produkti) për një 353 produkte tjera bujqësore. Kosova nuk i ka përfshirë në planin e liberalizimit 1,596 produkte bujqësore. Këto produkte konsideroheshin strategjike në kohën e negociatave. Për më tepër, në planin fillestar, Kosova u dakordua që menjëherë të heq të gjitha detyrimet doganore për 2,292 produkte industriale me origjinë nga Turqia dhe të heq gradualisht taksat (brenda katër deri 10 vjet, varësisht nga produkti) për 4,649 produkte tjera industriale. Për dallim nga rasti i produkteve bujqësore, nuk ka produkte industriale që nuk janë përfshirë në programin e liberalizimit. Kjo do të ishte korniza kohore e liberalizimit nëse në marrëveshje të mos ishte një klauzolë e cila parashikon që Kosova të trajtojë produktet me origjinë nga Turqia (subjekt i tarifave kalimtare) në mënyrë jo më pak favorizuese se produktet e ngjashme nga BE-ja. Zbatimi eventual i kësaj klauzole do të shkurtonte mjaft periudhën e tranzicionit, siç shtjellohet në Pjesën 4 të këtij raporti. Nga ana tjetër Turqia ra dakord të hiqte të gjitha detyrimet

doganore për 850 produkte bujqësore me origjinë nga Kosova, por duke mbajtur detyrimet e Kombit më të favorizuar (KMF) për 1,592 të tjerë. Përveç kësaj, të gjitha produkteve industriale nga Kosova u është dhënë qasje pa doganë në tregun turk, që nga hyrja e marrëveshjes në fuqi.

Siç ndodh zakonisht me marrëveshjet që krijojnë një zonë të tregtisë së lirë, përveç liberalizimit të tregtisë përmes heqjes graduale të tarifave, MTL-ja me Turqinë përmban edhe disa dispozita rregullatore, të cilat përfshijnë zotimet që kanë për qëllim të sigurojnë se midis palëve do të zhvillohet tregti e lirë dhe e drejtë, si dhe dispozitat institucionale për të rregulluar marrëdhëniet sipas marrëveshjes, përfshirë dispozitat për zgjidhje të mosmarrëveshjeve. Detyrimet të cilat Kosova i ka miratuar në fushat si SFS, BTT, mbrojtje të tregtisë, DPI, transparencë, përjashtime të përgjithshme dhe të sigurisë, kufizimet sasiore, trajtimi kombëtar, vlerësimi doganor dhe tatimimi i brendshëm, pasqyron zotimet të cilat Kosova tashmë i ka miratuar në marrëveshjet e tjera tregtare, në veçanti në kuadër të CEFTA-s. Prandaj, Kosovës nuk i imponohet kurrfarë marrëveshje e re me marrëveshjen me Turqinë dhe nuk nevojiten kurrfarë ndryshime rregullatore të vendit për t'i përmbushur këto detyrime.

Por, një çështje e rëndësishme që duhet të theksohet është se marrëveshja me Turqinë e detyron Kosovën të respektojë marrëveshjet e OBT-s në mënyrë shumë më të zgjeruar dhe të thellë se cilëndo nga marrëveshjet e mëparshme tregtare, palë e të cilave është Kosova. Të gjitha fushat thelbësore të përfshira në marrëveshjen dypalëshe me Turqinë përmbajnë detyrimet *mutatis mutandis* nga marrëveshjet e OBT-s, që nënkupton se çdo zhvillim i ri në marrëveshjet e OBT-s do të pasqyrohet në detyrime të reja ose të modifikuara nën MTL Kosovë - Turqi. Në këtë drejtim, do të ishte e përshtatshme që të bëhet monitorim i afërt i zhvillimeve të reja në OBT në ato fusha, të cilat janë bërë pjesë integrale e marrëveshjes dypalëshe.

3. Pasqyra e Tendencave Tregtare ndërmjet Kosovës dhe Turqisë

Kjo pjesë analizon nga afër tregtinë ndërmjet Kosovës dhe Turqisë. Konkretisht, ajo hedh dritë mbi zhvillimin e tregtisë ndërmjet Kosovës dhe Turqisë nga viti 2015 deri 2019. Ajo krahason tregtinë aktuale me Turqinë dhe partnerët tjerë dhe paraqet produktet më të tregtuara (në vlerë dhe numër) në mes të dy palëve sipas kategorive, kapitujve kryesore dhe nivelit tetë-shifror të Nomenklaturës së Kombinar (NK).

Tabela 1 tregon se Kosova ka pasur deficit të lartë dhe në rritje të tregtisë me Turqinë. Në vitin 2019, ky deficit arriti në nivel të lartë gjithëkohor, me importet që tejkalojnë eksportet për 54 herë. Për të qenë më specifik, eksportet e Kosovës në Turqi në vitin 2019 arritën në vetëm EUR 7.9 milion, kurse importet ishin EUR 431.5 milion. Ajo që është më shqetësuese, eksportet e Kosovës në Turqi kanë shënuar një tendencë negative krahasuar me vitin 2015, duke rënë për rreth 12 përqind. Kjo nuk ndodhi me importet. Përkundrazi, importet kanë pasur një rritje prej 71 përqind krahasuar me vitin 2015. Turqia bashkë me Greqinë, Maqedoninë dhe Slloveninë kanë qenë vendet që përfituan më së shumti nga zhvendosja e tregtisë, që rrjedh nga tarifa 100 përqindëshe e Kosovës, e cila prek produktet me origjinë nga Bosnje dhe Hercegovina dhe Serbia. Kjo ishte njëra nga arsyet themelore për ngritje disi më të shpejtë në importet nga Turqia në vitin 2019.

Tabela 1: Tregtia e Kosovës me Turqinë (2015-2019)

Viti		2015	2016	2017	2018	2019
Turqia	Eksportet (000 EUR)	9,212	7,630	7,177	8,354	7,971
	Importet (000 EUR)	252,285	288,488	292,626	336,533	431,544
	Δ në eksporte (%)	-11.1%	-17.2%	-5.9%	16.4%	-4.6%
	Δ në importe (%)	5.9%	14.4%	1.4%	15.0%	28.2%
	Raporti i mbulimit (%)	3.7%	2.6%	2.5%	2.5%	1.8%

Burimi: Llogaritjet e autorëve bazuar në të dhënat e Doganës së Kosovës.

Zbërthimi i të dhënave tregtare të vitit 2019 sipas partnerëve importues tregon se Turqia ishte partneri i dytë më i rëndësishëm pas Gjermanisë (edhe pse me ndryshim shumë të ulët), duke marrë pjesë me 12.3 përqind në importet e përgjithshme të Kosovës, e pasuar nga Kina, Maqedonia dhe Shqipëria. Nga ana tjetër, Turqia ishte destinacioni i 12^{të} më i rëndësishëm i eksportit në Kosovë për nga vlera në vitin 2019, duke kontribuar me vetëm 2.1 përqind në eksportet totale të Kosovës në atë vit. Shqipëria dhe Maqedonia janë përsëri në mesin e pesë partnerëve kryesor eksportues, të shoqëruar nga India, Gjermania dhe Zvicra. Për më shumë informata të detajuara, shih Tabelën 2 dhe Tabelën 3.

Tabela 2: Importet e Kosovës, sipas partnerit importues (2019)

Nr.	Vendi	Importet (në 000 EUR)	% në Importet totale
1	Gjermania	447,613	12.8%
2	Turqia	431,546	12.3%
3	Kina	340,917	9.7%
4	Maqedonia	240,640	6.9%
5	Shqipëria	223,894	6.4%
	Importet totale	3,497,130	100.0%

Burimi: Llogaritjet e autorëve bazuar në të dhënat e Doganës së Kosovës.

Tabela 3: Eksportet e Kosovës, sipas partnerit eksportues (2019)

Nr.	Vendi	Importet (në 000 EUR)	% në importet totale
1	Shqipëria	67,377	17.6%
2	Maqedonia	44,129	11.5%
3	India	32,824	8.6%
4	Gjermania	30,906	8.1%
5	Zvicra	28,460	7.4%
...
12	Turqia	7,976	2.1%
	Totali	383,504	100.0%

Burimi: Llogaritjet e autorëve bazuar në të dhënat e Doganës së Kosovës.

Në vitin 2019, eksportet e produkteve bujqësore të Kosovës (kapitulli 1-24 i NK) në Turqi arritën në EUR 1.0 milion, kurse importet ishin EUR 57.1 milion. Eksportet e produkteve industriale të Kosovës (kapitulli 25-97) në të njëjtin vit ishin EUR 6.9 milion për dallim nga importet të cilat arritën vlerën prej EUR 374.3 milion. Përqindja e produkteve bujqësore dhe industriale ishte e njëjtë në rastin e eksporteve dhe importeve, 13 përqind, përkatësisht 87 përqind (shih Tabelën 4).

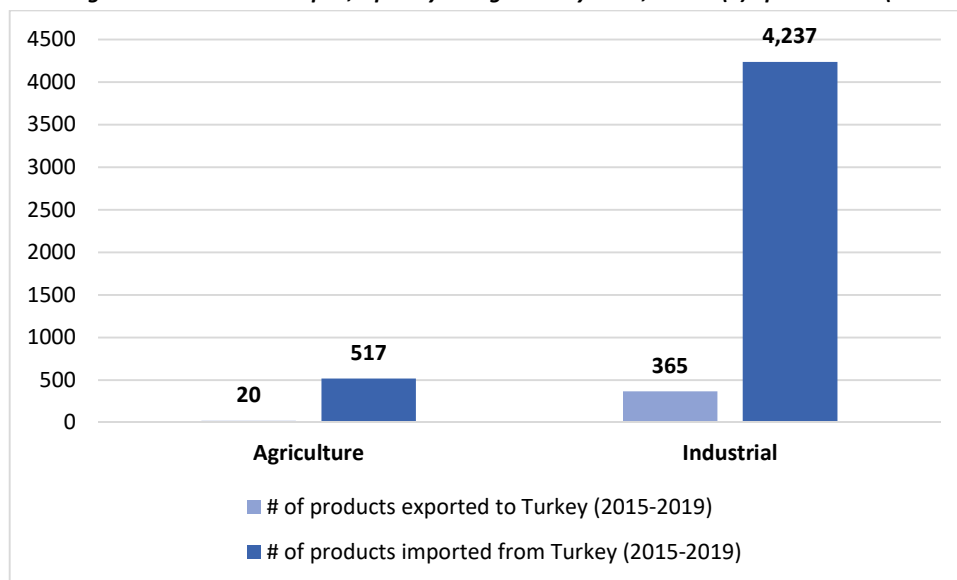
Tabela 4: Tregtia e Kosovës me Turqinë, sipas dy kategorive kryesore të produkteve

Kategoritë e produkteve	Eksportet në Turqi (në 000 EUR)	%	Importet e Kosovës nga Turqia (në 000 EUR)	%
Bujqësore	1,011	13%	57,186	13%
Industriale	6,961	87%	374,358	87%
Totali	7,972	100%	431,544	100%

Burimi: Llogaritjet e autorëve bazuar në të dhënat e Doganës së Kosovës.

Në pesë vjetët e fundit, Kosova eksportoi në Turqi vetëm 20 produkte bujqësore, ndërsa importoi 517. Disproporcion i madh vërehet edhe në rastin e produkteve industriale. Gjatë periudhës së njëjtë, Kosova eksportoi në Turqi 365 produkte industriale, ndërsa importoi 4,237 (shih Skica 1). Një analizë më e hollësishme zbulon se shumica e eksporteve të Kosovës nuk e kanë tejkaluar vlerën totale prej EUR 1.0 milion në pesë vjet, gjë që tregon se këto eksporte kanë qenë kryesisht sporadike. Ky disproporcion i pamasë në numrin e produkteve të tregtuara theksojnë problemin e prodhuesve të Kosovës të depërtojnë në tregun turk.

Skica 1: Tregtia e Kosovës me Turqinë, sipas dy kategorive kryesore, Numri (#) i produkteve (2015-2019)

Burimi: Llogaritjet e autorëve të bazuara në të dhënat e Doganës së Kosovës.

Tabela 5 tregon totalin kumulativ të 10 eksporteve kryesore të Kosovës në Turqi, të grupuara sipas kapitujve të NK-s në periudhën 2015-2019. Pëlhurat tekstile, me EUR 14.1 milion, goma dhe artikujt prej saj, me EUR 6.1 milion dhe alumini dhe artikujt prej tij, me EUR 4.5 milion janë eksportet më të eksportuara, që përbëjnë rreth 61 përqind të të gjitha eksporteve. Nëntë prej 10 të produkteve kryesore të eksportuara (sipas kapitullit) janë industriale.

Tabela 5: Eksportet e Kosovës në Turqi, sipas kapitullit (2015-2019)

Nr.	Kapitujt e NK	Eksportet në Turqi, në 000 EUR	% në eksporte në Turqi
1	59: Pëlhurat tekstile	14,196	35%
2	40: Goma dhe artikujt prej saj	6,192	15%
3	76: Alumini dhe artikujt prej tij	4,528	11%
4	74: Bakri dhe artikujt prej tij	2,668	7%
5	39: Plastikë dhe artikujt prej tyre	2,276	6%
6	84: Boilerët, makineri dhe pajisje mekanike	1,650	4%
7	47: Brumi i drurit	1,512	4%
8	63: Artikuj të tjerë të bërë me tekstile	1,151	3%
9	73: Artikujt prej gëzës dhe çelikut	1,149	3%
10	15: Vajra dhe dhjamra prej kafshëve apo vegjetale	660	2%
	<i>Eksportet tjera</i>	4,363	10%
	Totali i Përgjithshëm	40,345	100%

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

Tabela 6 përshkruan totalin kumulativ të 20 produkteve më të eksportuara të Kosovës në Turqi në nivel tetë-shifror të NK në pesë vitet e fundit. Gjatë kësaj periudhe, të gjitha këto produkte kontribuojnë me 88 përqind në eksportet e përgjithshme në Turqi. Tekstili i gomëzuar, me EUR 11.4 milion (28 përqind); mbetje të aluminit, me EUR 4.4 milion (11 përqind); rripat transportues, me EUR 3.8 milion; dhe kordonat e pëlhurës për gomat pneumatike, me EUR 2.7 milion, kryesojnë listën e eksporteve të Kosovës në Turqi. Një tendencë shqetësuese për Kosovën është se shumica e produkteve kanë shënuar rënie në eksporte, krahasuar me vitin 2015. Ajo që është më shqetësuese është se gjashtë produkte që shënuan eksporte në vitin 2015 nuk ishin eksportuar fare në vitin 2019. Pothuajse gjysma e produkteve në këtë listë janë mbetje ose kthime, që përfaqësojnë 28 përqind të eksporteve totale gjatë kësaj periudhe. Për shkak të rregulloreve të dobëta, Turqia është njëri nga importuesit më të rëndësishëm të mallrave të mbetjeve dhe kthimeve. Një listë e ngjashme e produkteve me vlerë të shtuar shumë të kufizuar mbizotëron eksportet e Kosovës edhe në pjesën tjetër të botës.

Tabela 6: 20 produktet më të eksportuara të Kosovës në Turqi 2015-2019, në 000 EUR

Nr	Produkti (8-shifror i NK)	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019	% në eksportet totale
1	59069990: Tekstili i gomëzuar	1,369	2,144	2,646	2,862	2,379	11,401	28%
2	76020090: Mbetjet e aluminit	528	25	822	1,535	1,525	4,435	11%
3	40101200: Rripat transportues	1,912	604	651	382	271	3,820	9%
4	59021090: Kordona pëlhure për gomat pneumatike	1,927	867	0	0	0	2,794	7%
5	74040099: Mbetje dhe kthime	354	297	259	549	579	2,038	5%
6	40103100: Rripat e transmisionit	295	557	469	462	235	2,018	5%
7	39159080: Mbetjet, prerjet	314	645	423	283	196	1,860	5%
8	63053310: Thasët dhe çantat	286	231	219	213	192	1,140	3%
9	73141400: Veshje të tjera të endura	126	510	122	166	88	1,011	3%
10	15121191: Vaj luledielli i papërpunuar	0	0	0	0	660	660	2%
11	47079010: Mbetje të letrës	89	551	18	0	0	658	2%
12	84705000: Kasat regjistruese	643	0	0	0	0	643	2%
13	47071000: Mbetje të letrës	0	18	403	120	0	540	1%
14	30049000: Medikamentet	0	1	0	119	334	453	1%
15	79020000: Mbetjet e zinkut	69	67	145	115	50	446	1%
16	68029200: Gurë të tjerë qëlqeror	0	0	192	184	17	393	1%
17	74040010: Mbetje dhe kthime	108	133	17	103	0	362	1%
18	47073090: Mbetje dhe kthime	107	84	79	45	0	314	1%
19	41012030: Lëkurët e gjedhëve të tjera	70	39	0	0	163	272	1%
20	74040091: Mbetje dhe kthime	200	28	18	13	0	260	1%
	Eksportet e tjera	816	830	692	1,204	1,283	4,825	12%
	Totali i Përgjithshëm	9,212	7,630	7,177	8,354	7,972	40,345	100%

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

Tabela 7 paraqet totalin kumulativ të 10 importeve kryesore të Kosovës nga Turqia, të zbërthyer sipas kapitujve në periudhën 2015-2019. Boilerët, makineria dhe pajisjet mekanike, me EUR 167.2 milion, artikuj të veshjes dhe veshje plotësuese, me EUR 141.0 milion, plastika dhe artikujt prej saj, me EUR 108.7 milion janë produktet më të rëndësishme, që përbëjnë rreth 26 përqind të të gjitha importeve. Tetë nga 10 kapitujt kryesorë i përkasin kategorisë industriale.

Tabela 7: Importet kryesore të Kosovës nga Turqia, sipas kapitullit (2015-2019)

Nr.	Kapitujt e NK	Importet nga Turqia, në 000 EUR	% në importet totale
1	84: Boilerët, makineri dhe pajisje mekanike	167,276	10%
2	62: Artikuj të veshjes dhe veshje plotësuese	141,064	9%
3	39: Plastikë dhe artikujt prej tyre	108,769	7%
4	85: Makineri dhe pajisje elektronike	106,790	7%
5	61: Artikuj të veshjes dhe veshje plotësuese	82,743	5%
6	73: Artikujt prej gëzës dhe çelikut	67,923	4%
7	94: Mobilje; artikujt e krevateve, dyshekët	63,397	4%
8	19: Përgatitjet prej drithërave, miellit	47,888	3%
9	44: Druri dhe artikujt prej druri	43,551	3%
10	21: Përgatitjet e ndryshme të ngrënshme	42,933	3%
	Të tjera	724,544	45%
	Totali i përgjithshëm	1,596,878	100%

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

Tabela 8 paraqet totalin kumulativ të 20 produkteve më të importuara nga Turqia në nivel të shifrave të NK në pesë vitet e fundit. Këto produkte përbëjnë pothuaj një të pestën e të gjitha importeve nga Turqia. Akullorja me EUR 28.8 milion (2 përqind) dhe cigaret me EUR 24.9 milion (2 përqind); të pasuara nga panelet prej druri me EUR 22.8 milion (1 përqind) dhe gase të naftës me EUR 22.4 milion (1 përqind), janë produktet më të importuara nga Turqia. Për dallim nga rasti i eksporteve kryesore të Kosovës në Turqi, ku shumica e produkteve ka pësuar rënie të eksporteve krahasuar me vitin 2015, pothuaj të gjitha importet nga lista në vijim (përveç dy) shënuan rritje. Nga ana tjetër, cigaret, panelet prej druri, pllakat dhe kalldrëmet qeramike janë produktet me rritje më të dukshme. Dy të fundit nuk janë importuar fare në vitin 2015. Rritja shumë e madhe e gaseve të naftës në vitin 2019 kryesisht i atribuohet zhvendosjes së tregtisë që buron nga tarifa 100 përqindëshe, e cila u vendos Bosnje dhe Hercegovinës, pasi që ai ishte produkti më i shumti i importuar nga ky vend në vitin 2018 para hyrjes në fuqi të tarifës.

Tabela 8: 20 produktet më të importuara të Kosovës në Turqi 2015-2020, në 000 EUR

Nr	Produkti (8-shifror i NK)	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019	% në import e totale
1	21050091: Akulloret dhe gjëra tjera të ngjashme të ngrënshe	6,693	6,297	6,442	5,059	4,364	28,854	2%
2	24022090: Cigare, që përmbajnë duhan	474	3,465	5,279	7,668	8,081	24,968	2%
3	44101130: Panele prej druri	901	4,872	5,177	6,176	5,741	22,866	1%
4	27101943: Gasoile të naftës	15	0	863	0	21,615	22,493	1%
5	30049000: Medikamentet	2,533	2,797	2,891	2,957	3,845	15,023	1%
6	62034231: Pantallona për djem dhe burra	2,335	2,541	2,981	3,410	3,595	14,862	1%
7	61091000: T-shirts	2,148	3,039	2,689	3,042	3,486	14,404	1%
8	19059055: Produkte të tërhequra apo të zgjeruara	1,696	2,798	2,485	2,923	4,065	13,967	1%
9	39162000: Monofilament	2,896	2,789	2,298	2,650	3,243	13,874	1%
10	72083900: Produkte të petëzuara të sheshta prej çeliku	5,309	4,734	0	0	2,358	12,401	1%
11	61109090: Fanella me mëngë të gjata, pulovra, triko	2,329	2,092	2,218	3,092	2,584	12,315	1%
12	94016100: Ndenjëset me tapiceri me skelete druri	1,500	1,767	1,849	3,064	4,036	12,214	1%
13	62069090: Bluza për gra dhe vajza	2,122	2,026	2,023	2,807	3,235	12,214	1%
14	84221100: Makinat për larjen e pjatave	1,702	2,023	2,067	2,618	3,075	11,485	1%
15	69072100: Pllaka dhe kalldre me qeramike	0	0	2,836	3,717	4,724	11,277	1%
16	84501190: Makina larëse të tipit shtëpiak apo lavanterik	1,561	1,960	2,397	2,669	2,552	11,139	1%
17	44111490: Panele fibrash prej druri	1,755	1,773	2,241	2,835	2,531	11,135	1%
18	76042990: Profile të forta, nga alumini	2,425	1,461	1,594	2,247	3,050	10,776	1%
19	73221900: Radiatorë për ngrohje qendrore	1,542	1,637	2,068	2,603	2,805	10,655	1%
20	57024200: Qilima dhe mbulues të tjerë të dyshemesë	0	0	3,327	3,671	3,141	10,139	1%
	Importe tjera	212,350	240,418	238,902	268,728	339,418	1,299,816	81%
	Totali i Përgjithshëm	252,285	288,488	292,626	331,934	431,544	1,596,878	100%

Burimi: Llogaritjet e autorëve të bazuar në të dhënat e Doganës së Kosovës.

4. Tarifat dhe Koncesionet Tjera të Mundshme Tarifore

Kjo pjesë jep një pasqyrë të tarifave të KMF të Kosovës dhe Turqisë dhe analizon tarifatat preferenciale që ato i japin njëra tjetër, si dhe paraqet disa fusha të liberalizimit të mëtejshëm të mundshëm.

4.1. Pasqyra e Tarifave të Kosovës

Kosova mban një tarifë të sheshtë bazike prej 10 përqind për importet që vijnë nga partnerët tregtar jopreferencial. Lënda e parë dhe pajisjet e përdorura në procesin e prodhimit lirohen nga kjo tarifë.⁸ Norma mesatare e tarifave të KMF-s është 8.1 përqind. Me zbatimin e plotë të marrëveshjeve të tanishme tregtare, afro 80 përqind e importeve totale do të kenë qasjen pa doganë në tregun e Kosovës.⁹

Sipas planit fillestar të liberalizimit të MTL-s Kosovë-Turqi, norma mesatare e taksës doganore të Kosovës për importet nga Turqia ndryshon nga 6.4 përqind në vitin fillestar në 1.7 në vitin e fundit. Kjo rënie drastike ndodh për shkak të zotimit të Kosovës për heqje graduale të tarifave për një numër të madh të produkteve brenda 10 viteve. Mirëpo, ky plan fillestar nuk duket të jetë më i zbatueshëm, përveç nëse negociohet sërish. Marrëveshja përmban një klauzolë (Neni II.5), e cila përcakton se “Kosova ofron trajtim jo më pak të favorshëm se që u jepet produkteve të ngjashme me origjinë nga BE-ja.” MSA-ja me BE-n hyri në fuqi tri vjet pas nënshkrimit të MTL-s me Turqinë. Sipas MSA-s, duke pasur parasysh faktin se BE-ja ra dakord që të liberalizohen pothuajse të gjitha produktet, Kosova gjithashtu dha koncesione tarifore, të cilat janë më të favorshme se sa ato që fillimisht u dhanë nga Turqia. Norma mesatare nominale aktuale në importet e BE-s është 0.4 përqind. Deri në vitin 2024, pritet që ajo të bjerë për afër 0 përqind. Me trajtimin e Turqisë në mënyrë jo më pak të favorshme se të BE-s, bën që Kosova të përfundojë në vitet e ardhshme me norma mesatare tarifore më të ulëta se sa ishte planifikuar fillimisht. Vini re se klauzola “jodiskriminuese” vlen vetëm për produktet që i nënshtrohen tarifave kalimtare. Nëse do të kishte qenë e zbatueshme edhe për produktet “e përjashtuara”, norma mesatare e tarifave do të kishte qenë pak më e ulët se ajo që i është dhënë BE-s.

4.2. Pasqyra e tarifave të Turqisë

Plani tarifar i Turqisë kryesisht përbëhet nga tarifatat ad-valorem, të cilat përbëjnë rreth 98.3 përqind të të gjitha linjave tarifore. Llojet e tjera të tarifave, siç janë specifike, të përbëra, të përziera dhe të ndryshueshme, vlejnë për rreth 275 linja. Më konkretisht, Turqia vendos tarifa specifike për pije alkoolike, kripë dhe filma kinematografik, tarifa të përziera për qilima, qelq dhe produkte prej qelqi, si dhe orë, tarifatat e përbëra për jogurt, bukë, torta, brumëra dhe të ngjashme, ndërsa aplikon tarifa të ndryshueshme për produkte kremoze qumështi, ëmbëlsira dhe çokollatë.¹⁰ Duhet theksuar gjithashtu se Turqia, përpos marrëveshjes së tipit të Sindikatës Doganore me BE-n për produkte jobujqësore, ka

⁸ Ministria e Financave. Regjimi tatimor në Kosovë. <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/172A9209-0E63-4F4F-8201-85E1258EF4E5.pdf>

⁹ Gashi, P. (2017). Tregtia e Lirë dhe IHD në Kosovë: Perspektivat për Integrim në Rrjetin Prodhues të BE-s dhe Turqisë

¹⁰ OBT (2016). Rishikimi i Politikave Tregtare - Turqia. https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s331_e.pdf

aktualisht 22 marrëveshje të tregtisë së lirë në fuqi dhe është duke negociuar 16 marrëveshje të tjera për tregti të lirë. Kjo është një çështje e rëndësishme pasi ka të bëjë me preferencën efektive tarifore të cilën Kosova e ka në kuadër të marrëveshjes bilaterale. Në shumicën e produkteve të liberalizuara sipas marrëveshjes, eksportuesit e Kosovës do të duhet të konkurrojnë me vendet tjera të cilat gjithashtu e kanë qasjen pa doganë në tregun turk.

Norma mesatare e KMF-s e Turqisë është 12.8 përqind, rreth 4.7 përqind më e lartë në krahasim me mesataren e Kosovës. Për produktet bujqësore, norma mesatare e tarifave është 49.1 përqind, ndërsa për produkte jobujqësore (industriale) mesatarja e normës së KMF-s është 5.5 përqind. Norma më e lartë, e cila është 225 përqind, vlen për 76 produkte, gjegjësisht mishi i gjedhëve, derrave, deleve, dhive, kuajve, gomarëve dhe mushkave. Një numër i madh i produkteve janë në listën e produkteve të përjashtuara në marrëveshje me Kosovën. Gjithashtu, Turqia vendos kuota për 1,800 linja tarifore, të cilat synojnë kryesisht produktet bujqësore.

Ligji Nr. 474 për Planin e Tarifave Doganore i mundëson Qeverisë turke të ngrit tarifën e KMF në rastet kur normat përkatëse konsiderohen të pamjaftueshme për të ofruar nivel "adekuat" për mbrojtje të industrive vendore. Konkretisht, Qeveria turke mund të zëvendësojë normat e zbatuara të KMF-s për 150 përqind të normave përkatëse të tarifës së parashikuar, për të siguruar nivel të lartë të mbrojtjes së industrive vendore. Mundësia e Turqisë për të rritur tarifën e KMF-s mund të ndikojnë negativisht në parashikueshmërinë e eksportuesve (potencial) të Kosovës në Turqi dhe si rrjedhojë të ndikojnë në tregti.

Sipas MTL-s me Kosovën, norma mesatare preferenciale e Turqisë është 3.7 përqind, 9.1 përqind pikë më e ulët se mesatarja e KMF-s. Norma mesatare preferenciale për produktet bujqësore është 16.5 përqind, 33.4 përqind pikë më e ulët se KMF mesatare. Sipas marrëveshjes, të gjitha produktet industriale lirohen nga tarifat; prandaj, norma mesatare është zero; KMF-ja mesatare, nga ana tjetër, është 5.5 përqind. Për më shumë hollësi, shih Tabelën 9.

Tabela 9: Tarifat mesatare KMF të Turqisë dhe tarifat preferenciale për Kosovën

Regjimi Tarifor	Tarifat Mesatare të Turqisë (%)		
	Të gjitha	Bujqësia	Jobujqësor (Industrial)
KMF	12.8%	49.9%	5.5%
Kosova (Preferenciale)	3.7%	16.5%	0.0%

Burimi: OBT. Rishikimi i Politikave Tregtare.

Kjo pasqyrë e përgjithshme tregon se tarifat e KMF-s së Turqisë, të cilat do të zbatohen për produktet "e përjashtuara" bujqësore, do të jenë më të larta se ato të cilat i zbaton mesatarisht Kosova. Krahas kësaj, Turqia, ndryshe nga Kosova, në bazë të legjislacionit të saj vendor, ka të drejtën që në mënyrë të paparashikueshme të ngrit tarifën e KMF-s. Ky ndryshim i përgjithshëm i normave mund të çojë në rezultate joreciproke në Kosovë.

4.3. Koncesionet e Tanishme për Produktet Bujqësore

Në planin fillestar të MTL-s me Turqinë, Kosova pranoi që të heqë tarifatat dhe detyrimet doganore që kanë efekt të njëjtë në 493 produkte bujqësore me origjinë nga Turqia. Për diku 353 produkte të tjera bujqësore (gjegj. produktet qumështore, frutat dhe perimet, produktet e miellit), zotimi, sipas planit fillestar, është të largohet gradualisht tarifa në afat prej gjashtë deri 10 vjet nga data e hyrjes në fuqi e marrëveshjes. Nga ana tjetër, 1,596 produkte bujqësore, që konsideroheshin strategjike, janë përjashtuar nga koncesionet. Vlen të përmendet se Kosova nuk ka zbatuar ende Nenin II.5 i cili e obligon Kosovën të trajtojë produktet nga Turqia (subjekt i tarifave kalimtare) në mënyrë jo më pak të favorshme se ato nga BE-ja. Sikur Kosova t'ia kishte ofruar këtë trajtim Turqisë në vitin 2019, kur marrëveshja hyri në fuqi, numri i produkteve me qasje pa doganë do të kishte qenë më i lartë për 102. Sipas këtij skenari, produktet që i nënshtrohen tarifave kalimtare do të liberalizoheshin në mënyrë më të përshpejtuar.

Turqia është zotuar gjithashtu të shlyejë të gjitha tarifatat dhe detyrimet që kanë efekt të njëjtë në 850 produkte bujqësore me origjinë nga Kosova. Pjesa tjetër, që përbën 1,592 produkte bujqësore, lirohen dhe si të tilla janë subjekt i tarifave të KMF-s. Për më shumë informata, shih Tabelën 10.

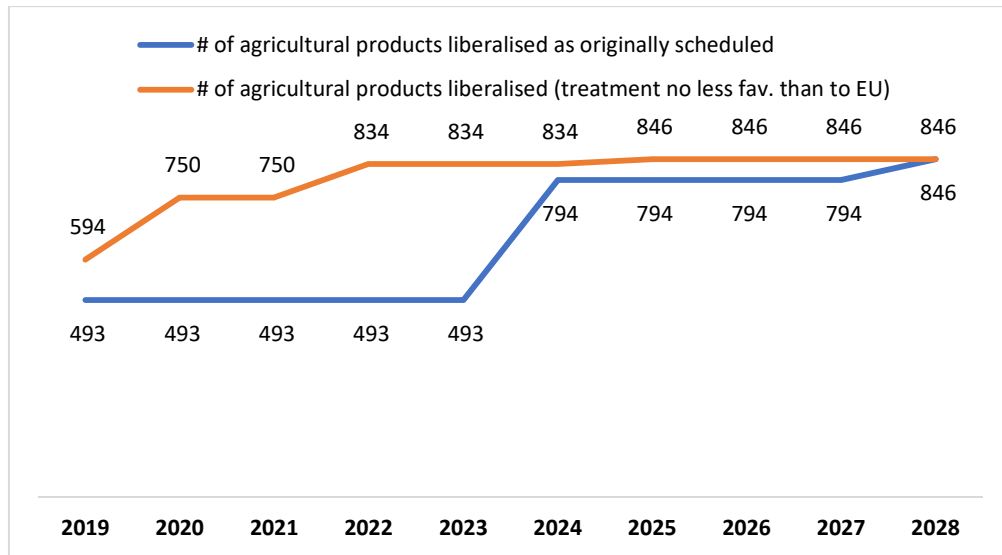
Tabela 10: Koncesionet e Kosovës dhe Turqisë për produktet bujqësore në MTL

Koncesionet Tarifore të k Kosovës të planifikuara fillimisht		Koncesionet e Kosovës me Trajtim jo më Pak të Fav. se për BE (2019)		Koncesionet Tarifore të Turqisë	
Viti (Plani)	# i Produkteve	Viti (Plani)	# i Produkteve	Viti (Plani)	# i Produkteve
Zero	493	Zero	595	Zero	850
Gjashtë	301	Një	156	Tarifat Kalimtare	0
Dhjetë	26	Tre	84		
Dhjetë-A	26	Gjashtë	11		
Të përjashtuara	1,596	Të përjashtuara	1,596	Të përjashtuara	1,592
Totali	2,442	Totali	2,442	Totali	2,442

Burimi: MTL Kosovë-Turqi.

Skica 2 vizualisht paraqet zhvillimin e liberalizimit të produkteve bujqësore të Kosovës me Turqinë të planifikuara fillimisht dhe sipas skenarit ku Kosova i jap trajtim Turqisë jo më pak të favorshëm se që i ofrohet produkteve të njëjta me origjinë nga BE-ja. Në pesë vitet e para, ekziston një mospërputhje e dukshme në mes të dy skenareve, ku shihet qartë se Kosova fillimisht kishte planifikuar ulje të konsiderueshme më të ngadaltë të tarifave. Pas vitit të pestë, dallimi është më pak i rëndësishëm.

Skica 2: Koncesionet e Kosovës për produktet bujqësore me origjinë nga Turqia, sipas skenarit (2019-2028)

Burimi: Llogaritjet e autorëve të bazuar në të dhënat e MTL Kosovë-Turqi.

Në vitin 2024, si Turqia, ashtu edhe Kosova do të përfundojnë liberalizimin (ose mbrojtjen) pothuajse të numrit të njëjtë të produkteve bujqësore. Edhe pse në shikim të parë marrëveshja duket e balancuar sa i përket koncesioneve bujqësore, në fakt ajo është asimetrike në favor të Turqisë për tri arsye kryesore. E para, Turqia zbaton norma tarifore për produktet e përjashtuara bujqësore, të cilat janë mesatarisht pesë herë më të larta në krahasim me normën e sheshtë prej 10 përqind të vendosur nga Kosova. E dyta, tarifat e Turqisë për disa produkte “të përjashtuara” bujqësore janë të larta deri në 225 përqind, ndërsa në rastin e Kosovës 10 përqind është maksimumi. E treta, Turqia, sipas Ligjit Nr. 474 për Planin e Tarifave Doganore rezervon të drejtën të rris tarifat e KMF-s për 150 përqind për të siguruar një nivel të mbrojtjes “adekuate” për produktet jopreferenciale. Të gjitha këto masa asimetrike do të prekin eksportet e produkteve “të përjashtuara” bujqësore të Kosovës, të cilat përbëjnë 65 përqind të të gjitha produkteve bujqësore.

Në parim, pritet që një ekonomi më e zhvilluar si Turqia t’i ofroj trajtim më të mirë një ekonomie më pak të zhvilluar si Kosova. Sipas MSA-s, për shembull, përkundër zotimit të Kosovës që gradualisht të heq masat sasiore për shumicën e produkteve bujqësore, BE-ja menjëherë hoqi tarifat për produktet me origjinë nga Kosova, përveç për mish lope, sheqer dhe verë, të cilat janë ende subjekt i kufizimeve sasiore.

4.4. Koncesionet për Produktet Industriale

Në planin fillestar të marrëveshjes, Kosova u zotua që të heq tarifën doganore për 2,292 produkte industriale me origjinë nga Turqia me efekt të menjëhershëm. Në kohën e negociatave, këto produkte ose nuk ishin prodhuar në Kosovë ose konsiderohej se kishin potencial të rëndësishëm eksporti. Për pjesën tjetër të produkteve industriale, të cilat përfshijnë 4,649 (rreth 67 përqind të të gjitha produkteve), është rënë dakord që tarifa doganore të hiqet gradualisht brenda një afati kohor prej katër deri në 10 vjet. Sa i përket produkteve bujqësore, MSA-ja me BE-n e ndryshon situatën. Me kusht

që koncesionet në BE të jenë më të favorshme, pritet që në fillim të vitit 2022 të gjitha produktet industriale me origjinë nga Turqia të kenë qasje pa doganë. Nga ana tjetër, Turqia është zotuar të heq të gjitha tarifatat në datën e hyrjes në fuqi. Për më shumë informata, shih Tabelën 11.

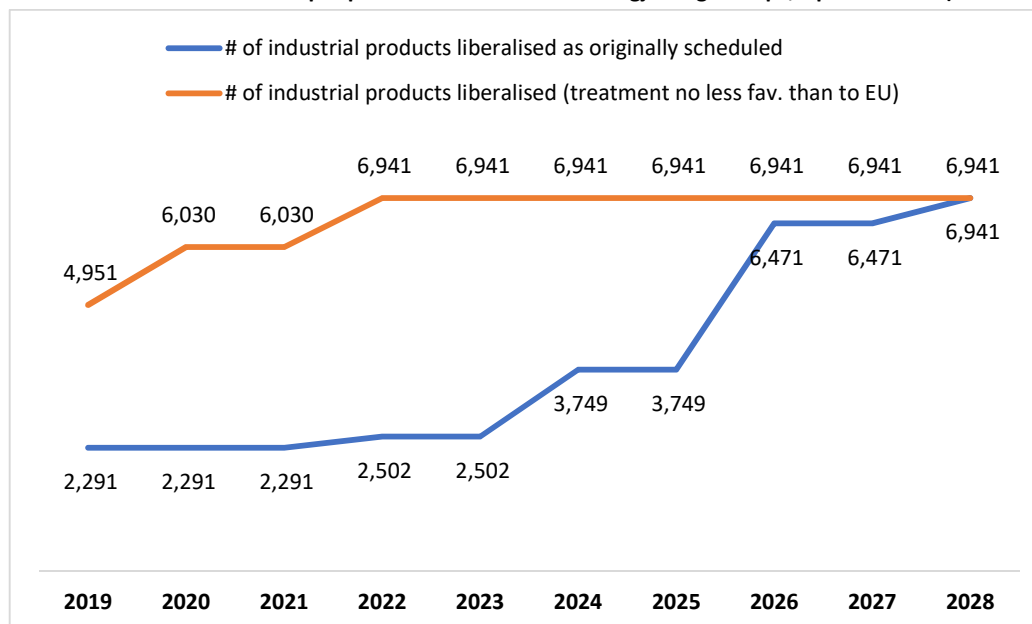
Tabela 11: Koncesionet e Kosovës dhe Turqisë për produktet industriale në MTL

Koncesionet e Kosovës siç janë planifikuar fillimisht		Koncesionet e Kosovës me Trajtim jo më Pak të Fav. se në BE		Koncesionet e Turqisë siç janë planifikuar fillimisht	
Viti (Orari)	# i Produkteve	Viti (Orari)	# i Produkteve	Viti (Orari)	# i Produkteve
<i>Zero</i>	2,292	<i>Zero</i>	4,951	<i>Zero</i>	6,941
<i>Katër</i>	210	<i>Një</i>	1,080	<i>Tarifat Kalimtare</i>	<i>0</i>
<i>Gjashtë</i>	1,247	<i>Tre</i>	910		
<i>Tetë</i>	2,722				
<i>Dhjetë</i>	470				
<i>Excluded</i>	0	<i>Excluded</i>	0	<i>Excluded</i>	0
<i>Totali</i>	6,941	<i>Totali</i>	6,941	<i>Totali</i>	6,941

Burimi: Llogaritjet e autorëve të bazuar në të dhënat e MTL Kosovë-Turqi.

Skica 3 përshkruan numrin e produkteve të liberalizuara me origjinë nga Turqia ndër vite, siç ishte planifikuar fillimisht dhe me kusht që Turqisë do t'i ofrohet trajtim jo më pak i favorshëm se që i është dhënë BE-s. Është domethënëse mungesa në vitet fillestare deri në vitin 2025, ku shihet qartë se Kosova, sipas planit të saj fillestar, kishte planifikuar t'u ofrojë më shumë mbështetje produkteve industriale. Trajtimi (më i mirë) asimetrik për produktet industriale të cilin Turqia e kishte ofruar sipas planit fillestar është kompensuar kryesisht me futjen e "nenit të mosdiskriminimit".

Skica 3: Koncesionet e Kosovës për produktet industriale me origjinë nga Turqia, sipas Skenarit (2019-2028)

Burimi: Llogaritjet e autorëve të bazuar në të dhënat e MTL Kosovë-Turqi.

4.5. Koncesionet Tjera të Mundshme Tarifore për Produktet Industriale

Neni II.17 i marrëveshjes përcakton se, “Palët shqyrtojnë në Komitetin e Përbashkët mundësitë e dhënies së koncesioneve tjera për njëra tjetrën në tregtinë e produkteve bujqësore.” Kjo nën-pjesë identifikon disa produkte strategjike që mund të jenë subjekt i koncesioneve në të ardhmen e afërt.

Tabela 12 paraqet 10 (prej 20) të produkteve më të eksportuara të Kosovës në Turqi në pesë vitet e fundit dhe i krahason ato me eksportet përkatëse me pjesën tjetër të botës (PTB), si dhe me koncesionet tarifore të Turqisë dhe BE-s. Përderisa BE-ja mundëson qasjen pa doganë për të gjitha këto produkte, Turqia, sipas marrëveshjes së tanishme, e bën atë vetëm për gjashtë prej tyre. Kafeja e pjekur, çokollata, birra joalkoolike dhe çokollata dhe përgatitjet tjera ende do të jenë subjekt i tarifave të KMF-s gjatë hyrjes në Turqi. Duke pasur parasysh se këto katër produkte bujqësore tashmë po eksportohen në Turqi, rekomandohet që Kosova të kërkojë ulje tarifash në negociatat e mundshme në të ardhmen me Turqinë.

Tabela 12: Krahasimi i 10 eksporteve kryesore të Kosovës në Turqi me eksportet e PTB dhe koncesionet e ofruara nga Turqia dhe BE-ja

Produkti Bujqësor (8-shifror i NK)	Eksportet e Kosovës në Turqi 2015-2019 (në 000 EUR)	Eksportet e Kosovës në PTB 2015-2019 (në 000 EUR)	Koncesionet e Turqisë në Kosovë (Normat Tarifore)	Koncesionet e BE-s në Kosovë (Normat Tarifore)
15121191: Vaj i papërpunuar luledielli	660	226	0	0
22082029: Pijet	225	145	0	0
09012100: Kafe e pjekur	160	13,374	Tarifa KMF	0
22030001: Birra	93	30,919	0	0
08102010: Manafera të buta të freskëta	45	4,814	0	0
22060059: Hidromel	40	34	0	0
18069019: Çokollata dhe produktet e çokollatës	34	73	Tarifa KMF	0
20019070: Specat të ëmbla	27	5,720	0	0
22029100: Birrë joalkoolike	24	63	Tarifa KMF	0
18063100: Çokollatë	20	9,598	Tarifa KMF	0

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

Tabela 13 paraqet 30 produktet bujqësore më të eksportuara të Kosovës në PTB në pesë vitet e fundit dhe i krahason ato me eksportet në Turqi dhe koncesionet e saj tarifore në Kosovë. Një e treta (10) e këtyre produkteve i nënshtrohen tarifave të KMF-s të Turqisë sipas marrëveshjes aktuale. Shtatë prej tyre, përfshirë bimët efedra dhe pjesët e saj, kërpudhat e thara, pijet me bazë soje, kërpudhat e freskëta dhe të ftohta të ngrënshme, reçelet, peltet e frutave dhe marmellatat, bimët dhe pjesë të bimëve dhe pijet joalkoolike, edhe pse janë eksportuar në PTB, nuk janë eksportuar fare në Turqi. Kjo mund t'i atribuohet pjesërisht tarifave të cilat ende i mban Turqia. Për të gjitha produktet që i

nënshtrohen tarifave të KMF-s nga Turqia të renditura në Tabelën 13, Kosova duhet të kërkojë koncesione gjatë negociimit të liberalizimit të mëtejshëm.

Tabela 13: Krahasimi i 30 eksporteve kryesore të Kosovës në PTB me eksportet e Turqisë dhe koncesionet e dhëna nga Turqia

Produkti Bujqësor (8-shifror i NK)	Eksportet e Kosovës në PTB, në 000 EUR (2015-2019)	Eksportet e Kosovës në Turqi, në 000 EUR (2015-2019)	Koncesionet Tarifore të Turqisë në Kosovë
22021000: Ujërat, përf. minerale	40,420	18	0
22030001: Birrë e bërë nga malti	30,919	93	0
09012100: Kafe e pjekur	13,374	160	Tarifa KMF
18063100: Çokollatat dhe përgatitje të tjera	9,598	20	Tarifa KMF
08102090: Manaferra të egra të freskëta	9,163	0	0
11010015: Miell prej gruri të zakonshëm	8,665	12	0
07019090: Patate, të freskëta apo të ftohta	8,020	0	0
11010011: Miell prej gruri të fortë	7,132	0	0
12115000: Efedra dhe pjesë të bimëve	6,643	0	Tarifa KMF
20019070: Specat të ëmbla	5,720	27	0
07123900: Kërpudha të thara	5,570	0	Tarifa KMF
22029911: Pije me bazë soje	5,345	0	Tarifa KMF
22042178: Verëra të prodhuara në BE	5,202	0	0
08102010: Manaferra të buta të freskëta	4,814	45	0
08112090: Rrush logan	4,353	0	0
22042998: Verëra që nuk janë prodhuar në BE	4,281	0	0
22029010: Pije joalkoolike	3,970	0	0
23023090: Krundet, mbetjet dhe mbeturina të tjera	3,643	0	0
22042997: Verëra të bardha që nuk janë prodhuar në BE	3,510	0	0
22011011: Ujëra minerale	3,019	0	0
17049099: Pasta	2,899	4	Tarifa KMF
07095990: Kërpudha të freskëta ose të ftohta të ngrënë	2,853	0	Tarifa KMF
20052080: Patate	2,699	0	0
08112031: Manaferrat e buta	2,563	0	0
22042197: Verërat e bardha	2,473	0	0
20079939: Reçelet, peltet e frutave, marmelat	2,390	0	Tarifa KMF
12119020: Bimët dhe pjesët e bimëve	2,355	0	Tarifa KMF
22029019: Pije joalkoolike	2,345	0	Tarifa KMF

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

Tabela 14 paraqet listën e produkteve bujqësore të importuara në sasi relativisht të mëdha nga PTB dhe në sasi të vogla nga Turqia në pesë vitet e fundit. Shumica e tyre i nënshtrohen taksës doganore të Kosovës, e cila gradualisht do të shlyhet për tri vjet nga data e hyrjes në fuqi të marrëveshjes, ndërsa pjesa tjetër përjashtohet nga koncesionet (sipas *Nenit II.5*). Asnjëri nga këto produkte nuk është

eksportuar në botë nga Kosova. Kosova mund të konsiderojë të heq taksat e tanishme doganore për këto produkte për eksportuesit turk – në këmbim të kërkesave të saj gjatë negociatave për liberalizim të mëtejshëm. Heqja perfundimtare e taksës doganore do të kontribuojë në llojllojshmërinë e produkteve. Kjo nga ana tjetër do të ulte varësinë nga vendet e furnizimit të kufizuar, do të nxiste konkurrencën dhe do t'i ulte çmimet.

Tabela 14: Lista e produkteve bujqësore që mund t'i nënshtrohen koncesioneve të tjera tarifore në kuadër të MTL me Turqinë

Produkti Bujqësor (8 shifror i NK)	Eksportet e Kosovës (2015-2019)	Importet e Kosovës nga PTB, në 000 EUR (2015-2019)	Importet e Kosovës nga Turqia, në 000 EUR (2015-2019)	Koncesionet e Kosovës për Turqinë (Trajtimi jo më pak i favorshëm se për BE)
24022090: Cigare	0	282,287	24,968	Tre Vjet
02071410: Prerje pa kocka të ngrira	0	52,989	1,166	Tre Vjet
02071450: Gjoksa të ngrirë	0	41,213	1,343	Tre Vjet
04063039: Djath i procesuar	0	6,508	5	Tre Vjet
20091200: Lëng portokalli	0	4,576	227	Tre Vjet
21050099: Akulllore	0	3,615	162	Tre Vjet
15119019: Vaj palme dhe fraksionet e tij	0	2,966	48	I përjashtuar
19042010: Përgatitje të tipit Müsli	0	1,971	5	Tre Vjet
23091051: Ushqime të qenit apo maces	0	1,734	9	Të përjashtuara
17049081: Tabllot e ëmbëlsirave	0	1,203	33	Të përjashtuara
02071470: Copa të ngrira të mishit të pulës	0	1,007	78	Tre Vjet
22072000: Alkool etilik i jodenatyrar	0	801	10	Tre Vjet
06029045: Prerje të rrënjëzuara në ambiente të hapura	0	695	20	Të përjashtuara
04069069: Djathë me përmbajtje yndyre	0	680	213	Tre Vjet
17049055: Pastile për fytin	0	419	333	Të përjashtuara

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

4.6. Koncesionet Tjera të Mundshme Tarifore për Produktet Industriale

Siç u cekë më parë, të gjitha produktet industriale me origjinë nga Kosova kanë qasje pa doganë në Turqi. Përkundër kësaj, ekziston një numër i produkteve të prodhuara nga Kosova, të cilat edhe pse janë eksportuar në sasi relativisht “të mëdha” në PTB, nuk janë eksportuar fare në Turqi. Tabela 15 identifikon pesëmbëdhjetë produkte industriale kryesore të këtij lloji. Shumica e këtyre produkteve përdoren në industrinë e ndërtimit. Ky fakt nuk habit kur dihet se kjo industri është zhvilluar në Kosovë pas viteve të luftës. Këtyre produkteve dhe shumë të tjerëve të këtij lloji duhet t'u jepet prioritet në masat për promovimin e eksportit, në mënyrë që ato të depërtojnë më mirë në tregun turk.

Tabela 15: 15 produktet kryesore industriale të Kosovës të eksportuara në PTB, por jo të eksportuara në Turqi (2015-2019)

Produktet Industriale (8-shifrore të NK)	Eksportet e Kosovës në PTB, në 000 EUR (2015-2019)	Eksportet e Kosovës në Turqi, në 000 EUR (2015-2019)
76101000: Dyer, dritare dhe skeletet e tyre (nga alumini)	58,277	0
39252000: Dyer, dritare dhe skeletet e tyre (nga plastika)	39,153	0
73044999: Tuba, tubacione dhe profile të zgavëruara	34,698	0
39211100: Pllaka, fleta, filma	20,311	0
39232990: Thasët dhe çantat	17,261	0
71189000: Monedhat që janë ofruar legale	15,097	0
73221100: Radiatorët për ngrohje qendrore	10,578	0
73089098: Konstruksionet dhe pjesët e konstruksioneve	9,786	0
34011100: Sapuni dhe produktet organike me veprim sipërfaqësor	9,331	0
73066199: Tuba, tubacione dhe profile të zgavëruara	8,228	0
27149000: Bitum dhe asfalt	6,590	0
39172190: Tuba, pipa dhe zorrë jofleksibël	6,539	0
94034010: Komplexke kuzhine të përshtatura	5,928	0
39211390: Pllaka, fleta, filma dhe shirita	5,609	0
73066192: Tuba, tubacione dhe profile të zgavëruara	5,540	0
44182080: Dyer dhe skeletet e tyre dhe pragjet prej druri	5,528	0
39211900: Pllaka, fleta, filma dhe shirita, prej plastike celulare	4,593	0
73089059: Konstruksionet dhe pjesët e konstruksioneve, prej çeliku dhe gize	4,432	0
94042990: Dyshekë, të mbushur apo të përshtatur nga brenda	4,182	0
94061000: Ndërtesa të parafabrikuara prej druri	3,961	0
73142090: Grilla, rrjeta dhe gardhe	3,758	0
39201089: Pllaka, fleta, filma, krisafe, shirita	3,584	0
39173100: Tuba fleksibël prej plastike	3,338	0
41012080: Lëkurët dhe shollët e papërpunuara të gjedhëve	3,043	0
68101110: Blloqet dhe tullat e ndërtimit	2,726	0

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

Ngjashëm me rastin e produkteve bujqësore, Kosova do të mund të shqyrtonte përsheptimin e periudhës së tranzicionit të tarifave për produktet industriale, të renditura në Tabelën 16, me kusht që ato të mos pengojnë zhvillimin e prodhuesve vendor. Ato përbëjnë produktet më të importuara nga PTB, ku Turqia ka gjithashtu një potencial eksportues.

Tabela 16: Lista e importeve industriale të cilat mund t'i nënshtrohen koncesioneve tjera tarifore sipas MTL-s me Turqinë

Produktet Industriale (8-shifror të NK)	Eksportet e Kosovës në Botë (2015-2019)	Importet e Kosovës nga PTB, në 000 EUR (2015-2019)	Importet e Kosovës nga Turqia, në 000 EUR (2015-2019)	Koncesionet e Kosovës për Turqinë (Trajtim jo më pak i preferuar se për BE-n)
72139149: Shufra dhe shkopinj	0	48,864.1	490.6	Tre Vjet
39202029: Pllaka, fleta, filma	0	11,487.0	110.4	Tre Vjet
36020000: Eksplozivë të përgatitur	0	5,458.4	499.0	Tre Vjet
73102111: Depozitat prej gize apo çeliku	0	1,732.2	24.0	Tre Vjet
44092991: Blloqe, shirita dhe trenizim	0	1,692.4	28.8	Tre Vjet
73090030: Rezervuaret, depozitat, kazanet	0	970.3	82.4	Tre Vjet
39171010: Zorrë artificiale	0	593.0	340.6	Tre Vjet
84179000: Pjesë të furnaltave industriale	0	542.2	18.4	Tre Vjet
73102910: Depozitat, fuçitë, bidonat	0	342.2	65.1	Tre Vjet
62033919: Xhaketa për burra dhe djem	0	338.6	25.5	Tre Vjet
68138100: Linjézime dhe mbushje për frena	0	265.3	318.7	Tre Vjet
62122000: Korse elastike dhe mbathje	0	207.3	105.7	Tre Vjet
73201090: Sustat fleta dhe fletat e tyre	0	169.2	328.4	Tre Vjet
61032200: Ensemble për burra ose djem prej pambuku	0	154.5	129.1	Tre Vjet
72173041: Tela prej çeliku dhe gize jo të lidhur	0	149.8	140.3	Tre Vjet

Burimi: Llogaritjet e autorëve për të dhënat e Doganës së Kosovës; MTL Kosovë-Turqi.

Shënim: Përshkrimi i kategorive është shkurtuar për arsye të hapësirës.

5. Analiza e Kornizës Rregulatore dhe Agjenda e Integruar

Siç u cekë më parë, përveç zotimeve për koncesione tarifore, MTL-ja Kosovë-Turqi përmban dispozita të tjera rregullatore, të cilat synojnë të përmirësojnë marrëdhëniet tregtare dhe integrimin e përgjithshëm ekonomik midis Palëve. Dispozitat kryesore të kësaj marrëveshjeje përfshijnë rregullat e origjinës, masat SFS dhe BTT, masat kontigjente, prokurimin qeveritar, DPI-t dhe zgjidhjen e mosmarrëveshjeve. Marrëveshja përmban edhe një kaluzolë të përgjithshme zhvilluese (Neni V.4), i cili parasheh që të dy Palët mund të bien dakord reciprokisht për të zgjeruar MTL-n me qëllim të zgjerimit dhe plotësimit të fushëveprimit të saj, duke lidhur marrëveshje për sektorë ose aktivitete specifike. Është edhe një klauzolë veçanërisht e rëndësishme e këtij lloji (Titulli III), e cila përcakton se palët pritet të fillojnë menjëherë negociatat për liberalizimin e tregtisë së shërbimeve, duke njohur rëndësinë në rritje të këtij sektori.

Mekanizmi më i lartë institucional për MTL-n Kosovë-Turqi është Komiteti i Përbashkët (KB). Në këtë organ, Palët përfaqësohen nga zyrtarët e tyre të lartë. Funksionet kryesore të KB-s janë: të rishikojnë zbatimin e marrëveshjes dhe të vendosë për çështjet që lidhen me zbatimin, të formojë dhe mbikëqyrë nën-komitetet, të lehtësojë shmangien dhe zgjidhjen e mosmarrëveshjeve, të eksplorojë vendndodhjet për të përmirësuar tregtinë midis palëve dhe të merr vendime për miratim të ndryshim/plotësimeve të marrëveshjes deri te procedurat e brendshme të ratifikimit.

Në përgjithësi, MTL-ja Kosovë-Turqi, si dhe MSA-ja me BE-n, janë përgjithësisht të strukturuar mbi rregullat dhe parimet e OBT-s dhe GATT-it. Kjo pjesë shtjellon kornizën rregulatore të MTL-s Kosovë-Turqi, e cila në veçanti thekson dallimet me MSA-n, si dhe trajton agjendën e integruar, të përfshirë në këtë marrëveshje, e cila është e rëndësishme për negociatat e mundshme të ardhshme midis dy Palëve.

5.1. Rregullat e Origjinës (ReO)

Rregullat e Origjinës (ReO) përbëjnë komponentin kryesor të çdo MTL-je pasi ato përcaktojnë se cilat produkte do të përfitojnë nga preferencat tregtare të parashikuara në marrëveshje. ReO shumë të rrepta mund të paraqesin një pengesë të pakapërcyeshme, duke bërë eksportet me preferencë pothuajse të pamundura. Në nivel global, ekziston dallim i madh në praktikën e qeverive kur flitet për përcaktimin e rregullave të origjinës, edhe pse viteve të fundit ka pasur tendencë që këto rregulla të harmonizohen. Në vitin 2013, BE-ja, shtetet e EFTA-s, Ballkani Perëndimor, Turqia, vendet të cilat nënshkruan Deklaratën e Barcelonës dhe Ishujve Faroa, janë zotuar të zëvendësojnë protokollet e rregullave të origjinës në MTL-t e tyre me protokollet e përcaktuara në Konventën Regjionale për rregullat preferenciale Pan Mediterane (Konventa PEM).¹¹ Duke u mbështetur në këtë Konventë, në takimet e para të Komitetit të Përbashkët në mars të vitit 2020, Kosova dhe Turqia nënshkruan një vendim mbi rregullat e origjinës, kumulimit dhe metodave të bashkëpunimit administrativ, i cili është

¹¹ PEM (2013). Konventa PEM. https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/calculation-customs-duties/rules-origin/general-aspects-preferential-origin/arrangements-list/paneuromediterranean-cumulation-pem-convention_en

në pritje të ratifikimit nga të dy Qeveritë.¹² Me hyrjen në fuqi të këtij vendimi, Kosova dhe Turqia do të kenë një grup identik të rregullave thelbësore dhe procedurale, të cilat mundësojnë zbatimin e kumulimit bilateral. MSA-ja, e cila u nënshkrua në vitin 2015, mbështetet gjithashtu në protokollet e Konventës PEM. Nëse e nënshkruan në Konventën PEM, Kosova mund të përfitojë nga kumulimi diagonal dhe i plotë me partnerët e MTL-ve në zonën PEM. Procesi i nënshkrimit të kësaj Konvente po zhvillohet duke pritur diskutimet mbi emërtimin e Kosovës. Duke pasur parasysh ReO dhe përparësitë e Konventës PEM, kjo çështje duhet të jetë prioritet i Qeverisë së Kosovës.

5.2. Masat Sanitare dhe Fitosanitare (SFS) dhe Barrierat Teknike në Tregti (BTT)

Sipas MTL-s Kosovë-Turqi, Palët pajtohen që të drejtat dhe detyrimet për masat sanitare dhe fitosanitare (SFS), (Neni II.8) dhe barrierat teknike në tregti (BTT) (Neni II.9) rrjedhin nga Marrëveshja e OBT-s për Zbatimin e Masave Sanitare dhe Fitosanitare, respektivisht Marrëveshja e OBT-s për Barrierat Teknike në Tregti. Të dy marrëveshjet janë përfshirë si pjesë integrale e MTL-s. Shumë MTL kanë formulime të ngjashme në mbarë botën. Përkundrazi, MSA-ja nuk përmban asnjë dispozitë për SFS dhe BTT, duke iu referuar specifikisht marrëveshjeve përkatëse të OBT-s. Ajo përmban vetëm një klauzolë që parashikon bashkëpunimin, i cili synon të plotësojë kërkesat e BE-s në këto fusha, por asgjë posaçërisht detyruese. Mirëpo, MSA-ja përmban detyrimin e përgjithshëm për të miratuar *acquis* të BE-s, ku përfshihen fushat e SFS dhe BTT, të cilat njëkohësisht janë në përputhje me OBT-n, pasi BE-ja dhe shtetet anëtare të saj janë anëtare të OBT-s.

Sa i përket SFS-ve, MTL-ja Kosovë-Turqi përmban një paragraf i cili thotë se palët nuk zbatojnë rregulloret për çështjet që kanë të bëjnë me SFS, si një diskriminim i pajustificueshëm ose kufizim i fshehur në tregti. Është e rekomandueshme që të përfshihet ky paragraf, pasi që në shumë raste vendet kanë tendencë të vendosin rregullore arbitrare të SFS si alibi për t'i ofruar mbrojtje industrive vendase. Por, ajo që i mungon MTL-s Kosovë-Turqi lidhur me SFS-t është se ajo nuk parashikon instrumente, siç janë konsultimet, pikët e kontaktit, shkëmbimin e informacionit dhe perspektivën për krijimin e marrëveshjeve bilaterale midis agjencive rregullatore përkatëse, duke lënë kështu boshllëk në lidhje me bashkëpunimin në nivel teknik.

Për të hequr BTT-t, marrëveshja parashikon bashkëpunimin dhe shkëmbimin e informacionit në kuadër të KB-s në fushat e rregulloreve teknike, standardeve, metrologjisë dhe procedurave për vlerësim të përputhshmërisë. Krahas kësaj, Neni II.9.3 përcakton se, kur është e përshtatshme, palët hyjnë në negociata për njohje të ndërsjellë në fushën e vlerësimit të përputhshmërisë. Kosova po punon aktualisht në harmonizimin e vlerësimit të përputhshmërisë dhe standardeve të tjera të cilësisë së infrastrukturës me ato në BE. Turqia, në bazë të marrëveshjes së saj me BE-n, detyrohet gjithashtu të krijojë regjime që janë plotësisht në përputhje me rregulloret e BE-s.¹³ Pasi gjithçka në këtë drejtim

¹²MEPTINIS (2020). Kosova dhe Turqia kanë nënshkruar një vendim mbi trajtimin e rregullave të origjinës, kumulimin dhe metodat për bashkëpunim administrativ. <https://mti.rks-gov.net/Page.aspx?id=2,3,869>.

¹³ Përveç që parashikon tarifën e përbashkët të jashtme për produktet e mbuluara, marrëveshja e Unionit Doganor me BE-n parashikon që Turqia të përshtat disa fusha qenësore të tregut të brendshëm me *acquis communautaire* veçanërisht duke përfshirë standardet industriale.

është në përputhje me regjimet e BE-s, Kosova do të mund të fillonte negociatat e kufizuara në kohë me Turqinë për të kërkuar njohje të ndërsjellë, jo vetëm për vlerësimin e përputhshmërisë, por edhe për metrologji, standardizim dhe akreditim. Vlen të përmendet se marrëveshja nuk përmban një mekanizëm të veçantë, lehtë të arritshëm për të adresuar mosmarrëveshjet përkatëse për BTT-t. Në rast të ndonjë polemike, mekanizmi i vetëm në dispozicion është procedura e përgjithshme për zgjidhje të mosmarrëveshjeve.

5.3. Masat kontigjente

MTL-ja Kosovë-Turqi përmban dispozita që trajtojnë tarifatat antidumping dhe kundërbalancuese (Neni II.13), si dhe një regjim mbrojtës të përgjithshëm (Neni II.12) dhe masat mbrojtëse bilaterale posaçërisht për produktet bujqësore. Me përjashtim të masave të posaçme bilaterale për produktet bujqësore, marrëveshja përfshin si pjesë integrale të gjitha detyrimet përkatëse të OBT-s. Prandaj, të dy palët detyrohen të zbatojnë rregullat e OBT-s kur e zhvillojnë një hetim ose veprim që lidhet me masat kontigjente. Viteve të fundit, Kosova ka avancuar legjislacionin e saj për masat kontigjente për të përmbushur plotësisht praktikatat ndërkombëtare që dalin nga GATT-i dhe marrëveshjet përkatëse të OBT-s. Prandaj, zotimet e Kosovës të marra në kuadër të marrëveshjes me Turqinë janë në linjë me legjislacionin vendas. Vlen të përmendet se ka edhe MTL të tjera të cilat shprehin qartë disa masa kontigjente. MTL-t e EFTA-s me vendet rajonale, për shembull, përjashtojnë masat antidumping. Por, ky nuk është rasti me MTL-n Kosovë-Turqi. Që të dyja Palët kanë të drejtën të vendosin masa ndaj njëra tjetres për importet që i shkaktojnë ose kërcënojnë t'i shkaktojnë dëm prodhuesve vendor.

Masat kontigjente, në kuadër të MSA-s, udhëhiqen edhe nga GATT-i dhe OBT-ja. Mirëpo duhet cekur se në rast të masave mbrojtëse, ekziston një dallim ndërmjet MSA-s dhe MTL-s Kosovë-Turqi. Përderisa marrëveshja e mëparshme përcakton një limit maksimal për masa mbrojtëse bilaterale, e cila do të korrespondojë me tarifën bazike të zbatueshme për të gjitha produktet (Neni 43.3), kjo e fundit e ul këtë limit vetëm për produktet bujqësore (Neni II.18). Ky limit mund të mos konsiderohet si ide e mirë për Kosovën me kusht që norma e saj maksimale të jetë 10 përqind. Në përputhje me këtë, do të ishte më favorizuese për Kosovën nëse asaj do t'i lejohej në të dyja marrëveshjet të caktojë kufirin deri në një nivel, i cili konsiderohet i nevojshëm për të korrigjuar dëmtimin.

Disa palë të interesuara të bizneseve besojnë se disa produkte të importuara me origjinë nga Turqia subvencionohen shumë nga Qeveria turke dhe si të tilla e çrregullojnë tregun në Kosovë. Kjo nxit nevojën që autoriteti përkatës në Kosovë të jetë më vigjilent dhe të veprojë ku ka nevojë që të mbrojë interesat e justifikuar të prodhuesve Kosovar.

5.4. Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale (DPI)

Sipas MTL-s Kosovë-Turqi, të Drejtat e Pronësisë Intelektuale (DPI) dalin nga Marrëveshja e OBT-s për Aspektet e të Drejtave të Pronësisë Intelektuale që Lidhen me Tregti (TRIPS) dhe marrëveshjet tjera shumëpalëshe në fushën në të cilën që të dyja janë anëtare (Neni I.5).

Marrëveshja me Turqinë është më pak kërkuuese në përfshirjen e DPI-ve në krahasim me MSA-n e Kosovës. MSA-ja obligon Kosovën të merrë masat e nevojshme për të garantuar që brenda pesë viteve mbrojtja e të drejtave të pronësisë intelektuale, industriale dhe tregtare të jetë e ngjashme me ato të BE-s, përfshirë mjetet efektive për realizim të të drejtave të tilla. Zotimi për të avancuar DPI-të në nivel të BE-s është diçka që shkon përtej TRIPS-it. Përveç kësaj, në kuadër të MSA-s, Kosova merr përsipër edhe respektimin e konventave të veçanta ndërkombëtare, siç është – të përmendim vetëm disa - Marrëveshja e Lloknos për Themelimin e Klasifikimit Ndërkombëtar për Dizajne Industriale, Marrëveshja e Strasburgut për Klasifikimin Ndërkombëtar të Patentave, Traktati i të Drejtës së Markave Tregtare. Kosova nuk ka detyrime krahasuese në kuadër të MTL-s me Turqinë, për shkak se ende nuk i ka lidhur ato marrëveshje.

Në MTL-n Kosovë-Turqi, Kosova është zotuar që të sigurojë mbrojtje adekuate, efektive dhe jodiskriminuese në bazë të parimeve të përcaktuara në TRIPS. Edhe pse legjislacioni i DPI-s në Kosovë është mjaft i avancuar, Kosova duket se çalon në sigurimin e mekanizmave efikas për zbatimin e DPI-ve. Raporti i fundit i Komisionit Europian (KE) për Kosovën thotë se Kosova duhet të bëjë përpjekje të konsiderueshme që të forcojë kapacitetin dhe koordinimin e agjencive për zbatim të ligjeve për të zbatuar DPI-t, të adresojë mungesën e resurseve të Agjencisë së Pronësisë Industriale (API) dhe të përballlet me pjesën e mbetur të kërkesave.¹⁴ Pasi që Kosova po ngec me zbatimin e DPI-ve, është mirë që ajo nuk shkoi përtej TRIPS-it në marrëveshjen me Turqinë.

¹⁴ Komisioni i BE-s (2019). Raporti për Kosovën. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-kosovo-report.pdf>

5.5. Prokurimi Qeveritar

Në prokurimin qeveritar, Kosova dhe Turqia u pajtuan t'i ofrojnë furnitorëve të njëra tjetrës qasje në procedurat e dhënies së kontratave në mënyrë jo më pak favorizuese se që i janë dhënë furnitorëve të çdo vendi tjetër (Neni I.4). Në përputhje me zotimet e prokurimit në MSA, Kosova në ndryshimet e fundit në legjislacionin e saj të prokurimit, ka hequr preferencat për kompanitë kosovare për kontratat e dhëna sipas procedurave, duke respektuar kriteret e tenderit më të favorshëm ekonomikisht dhe çmimit më të ulët. Kosova madje shkoj përtej MSA-s, duke i ofruar trajtim kombëtar edhe kompanive jashtë BE-s. Në përputhje me këtë, Kosova është në pozitë të mirë të përmbush zotimet e prokurimit sipas marrëveshjes me Turqinë.

Rregullat e OBT-s për prokurimin u lejojnë vendeve të kenë një lloj fleksibiliteti në ofrimin e trajtimit kombëtar për industritë vendore. As MSA-ja dhe as MTL-ja Kosovë-Turqi nuk bëjnë zotime detyruese për të bazuar rregullat e prokurimit në rregullat e OBT-s. Por, MSA-ja ende përmban një klauzolë e cila përcakton që Kosova dhe BE-ja të konsiderojnë "hapjen e dhënies së kontratave publike në bazë të jodiskriminimit dhe reciprocitetit, duke respektuar në veçanti rregullat e OBT-s, si një objektiv të dëshirueshëm." Nëse Palët në të ardhmen bien dakord të respektojnë rregullat e OBT-s, kjo do t'i kërkonte hapësirë Kosovës të vendosë një lloj trajtimi preferencial për kompanitë/industritë e saj vendore që janë në përgjithësi në fazë fillestare të rritjes kundrejt kompanive nga BE-ja, Turqia dhe vendet tjera të zhvilluara.

5.6. Zgjidhja e Mosmarrëveshjeve

MTL-ja Kosovë-Turqi përfshin edhe dispozitat që rregullojnë zgjidhjen e mosmarrëveshjeve (Neni IV.3). Marrëveshja parashikon konsultime si mekanizëm i parë për të zgjidhur mosmarrëveshjet ndërmjet palëve dhe që eventualisht të arrijë një zgjidhje reciprokisht të kënaqshme. Është rënë dakord që konsultimet të bëhen në KP. Ky organ e ka mundësinë gjithashtu t'u bëjë thirrje këshilltarëve teknik ose të krijojë grupe punues/ekspertësh siç e konsideron të nevojshme. Nëse mosmarrëveshja nuk mund të zgjidhet brenda një afati të arsyeshëm kohor në mekanizmin e parë, KP-ja mund të dakordohet të formojë një Panel Arbitrazhi, i cili mund të bëjë rekomandime detyruese. Ky model kuazi-gjyqësor për zgjidhje të mosmarrëveshjeve është gjithashtu pjesë e MSA-s me BE-n, edhe pse ekziston një dallim i dukshëm në rastin e Panelit të Arbitrazhit. Edhe pse në MSA është përcaktuar numri i arbitrave, procedurat e përzgjedhjes, afatet dhe hapat e tjerë të ngjashëm, në marrëveshjen me Turqinë kjo i është lënë në diskrecion KP-s. Në përgjithësi, procedurat dhe përshkrimi i instrumenteve për zgjidhje të mosmarrëveshjeve janë shumë më të detajuara në MSA. Do të ishte e këshillueshme që së bashku me Turqinë të krijoheshin rregulla më të detajuara për mekanizmin e arbitrazhit.

5.7. Investimet

Gjenerata e fundit e MTL-ve në mbarë botën përmbajnë dispozitat që lidhen me investime. Përpjekja më e rëndomtë është që investorëve t'u ofrohen kushte të barabarta dhe transparente, me njohjen

e mospërshtatshmërisë së investimeve inkurajuese, duke lehtësuar standardet shëndetësore, të sigurisë, ose ato mjedisore. Në MTL-n Kosovë-Turqi, përveç në parathënie ku palët tregojnë vendosmërinë e tyre për të promovuar investime, nuk ka veçori specifike që kanë të bëjnë me investime. Në MSA, nga ana tjetër, ekziston një nen për promovim dhe mbrojtje të investimeve, por ai është i natyrës jodetyruese. Megjithëse, për dallim nga MTL-ja Kosovë-Turqi, MSA-ja sipas Nenit 51, garanton se çdo palë i ofron njëra tjetrës trajtim jo më pak të favorshëm se që i është dhënë kompanive vendore. Përkundër faktit se në MTL-n Kosovë-Turqi nuk ka zotime rreth mbrojtjes së investimeve, të dyja Palët parashikojnë trajtim kombëtar për investimet e huaja në kuadër të kornizës së tyre ligjore të vendit, i cili është shumë i rëndësishëm për stimulimin e investimeve të ndërsjella.

5.8. Lehtësimi i Tregtisë

Procedurat e tepërta që lidhen me tregti, përkimet e dokumenteve të detyrueshme dhe kërkesat për dorëzim të të dhënave mund të pengojnë seriozisht qarkullimin efikas të mallrave. Kosova ka hasur shpesh në pengesa të tilla. Eksportuesi kosovar duhet të presë mesatarisht 43 orë për përputhje me procedurat kufitare dhe 38 orë të tjera për përputhje të dokumentacionit.¹⁵ Për të pasur një perspektivë krahasuese, përputhja mesatare me procedurat kufitare dhe e dokumentacionit në vendet e Ballkanit Perëndimor është 7 orë, përkatësisht 3.8 orë.¹⁶ Për shkak të çështjeve të ngjashme, vendet në mbarë botën kanë filluar të përfshijnë kapituj/protokolle për lehtësim të tregtisë në marrëveshjet e tyre preferenciale.

MTL-ja me Turqinë, përveç për disa dispozita për transparencë të procedurave dhe rregulloreve, nuk kanë kapitull për lehtësim të tregtisë. Gjithashtu MSA-ja dhe BE-ja nuk e trajtojnë lehtësimin e tregtisë si një temë më vete, megjithëse ajo prek aspektet e lehtësimit të tregtisë në shumë raste. Për të shmangur barrierat e mundshme jotarifore dhe për të qenë në përputhje me zhvillimet e reja në MTL-t më të fundit, Kosova duhet të marrë në konsideratë të negociojë protokollin për lehtësim të tregtisë me Turqinë. Parimet kryesore udhëzuese mund të jenë ato të përcaktuara në Marrëveshjen e OBT-s për Lehtësimin e Tregtisë (MLT) – të cilën e ka lidhur Turqia. Në një protokoll të tillë për lehtësim të tregtisë, palët duhet të synojnë aplikimin e kërkesave dhe procedurave të thjeshtuara dhe efikase doganore dhe të tjerave që lidhen me tregtinë, si dhe të vazhdojë harmonizimin e dokumenteve tregtare në përputhje me standardet ndërkombëtare. Duhet të merren parasysh masat e lehtësimit të tregtisë siç janë vendimet paraprake, përpunimi para-arritjes, auditimi pas zhdoganimit dhe sistemi i integruar në një dritare, edhe pse me kujdes sepse Kosova mund të mos jetë ende në gjendje t'i përmbushë me lehtësi ato masa. Një vet-vlerësim i kapacitetit të Anëtarëve të CEFTA-s për të zbatuar masa të caktuara për lehtësim të tregtisë i kryer në vitin 2016 tregon se Kosovës do t'i duhet kohë dhe mbështetje shtesë për ngritje të kapaciteteve.¹⁷ Për referencë mund të konsultohet Protokollin Shtesë 5 për Lehtësim të Tregtisë (PSH5) i miratuar nga CEFTA (por ende nuk është ratifikuar nga Kosova),¹⁸ edhe pse duhet theksuar se ky Protokoll ka zotime që shkojnë përtej MLT të OBT-s.

5.9. Tregtia e Shërbimeve

¹⁵ Banka Botërore (2017) Ballkani Perëndimor: Shënime për Çështjet e Integritetit Ekonomik Rajonal. Qershor

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Bjelic, P. (2018). Lehtësimi i Tregtisë në Marrëveshjen e Europës Qendrore për Tregti të Lirë (CEFTA): një domosdoshmëri për të shtyrë përpara tregtinë ndër-rajonale. <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=1817>

¹⁸ CEFTA. Protokollin Shtesë 5. <http://cefta.int/legal-documents/#1463498231136-8f9d234f-15f9>

Në dekadat e fundit, sektori i shërbimeve është bërë gjithnjë e më i rëndësishëm në ekonominë botërore. Të dhënat e fundit tregojnë se ai aktualisht përbën 75 përqind të PBB-s në vendet e zhvilluara, krahasuar me 50 përqind në vitet e 1950-ta. Në përputhje me rolin e saj kryesor në ekonominë vendase, tregtia e shërbimeve është bërë gjithashtu një komponent thelbësor i tregtisë ndërkombëtare, e cila përbën rreth 20 përqind në tregtinë e përgjithshme botërore. Për shkak të avancimeve teknologjike viteve të fundit, zhvillimi i tregtisë në këtë sektor është bërë gjithnjë e më i lehtë.¹⁹

Sektori i shërbimeve është segment i rëndësishëm i ekonomisë së Kosovës. Ajo kontribuon me rreth 73 përqind në PBB dhe është përgjegjëse për mbi 80 përqind të punësimit të përgjithshëm formal.²⁰ Përveç kësaj, shërbimet luajnë rol të rëndësishëm në tregtinë e përgjithshme të Kosovës, e cila merrë pjesë me rreth 35 përqind. Ndryshe nga rasti i mallrave, bilanci i tregtisë së shërbimeve gjeneron suficit. Eksportet e shërbimeve janë pothuajse katër herë më të larta se eksportet e mallrave.

Për dallim nga tregtia e mallrave, ku qasja në treg kryesisht përmirësohet me heqjen e tarifave, tregtia e shërbimeve më së miri mund të rritet me heqjen e kufizimeve rregullatore që mund të diskriminojnë furnitorët ose investorët e huaj. Edhe pse MTL-ja Kosovë-Turqi është e kufizuar në liberalizimin e mallrave, ajo megjithatë përmban një klauzolë zhvilluese, e cila përcakton që palët do t'i fillojnë negociatat për liberalizim gradual dhe hapje të ndërsjellë të tregjeve për tregtinë e shërbimeve. Negociatat e tilla ende nuk kanë filluar. Pasi Kosova ka gjasa të mira në sektorin e shërbimeve, hapi i përshtatshëm përpara do të ishte të shqyrtohej mundësia për arritje të një marrëveshjeje me Turqinë për tregtinë e shërbimeve.

Viteve të fundit, duke ndjekur tendencat e BE-s dhe ato të përgjithshme botërore, Turqia ka filluar të zgjerojë fushëveprimin e marrëveshjeve të saja ekzistuese dhe të reja, në mes tjerash duke përfshirë zotimet për liberalizimin e shërbimeve. Për shembull kohëve të fundit, Turqia ka filluar procedurat për përfshirje të shërbimeve në marrëveshjet e saj të modernizuara me vendet e rajonit, përkatësisht Shqipërinë, Bosnje-Hercegovinën, Maqedoninë Veriore dhe Serbinë. Sipas njohurive të autorëve, nga të gjitha MTL-të të cilat Turqia i ka lidhur deri më sot, vetëm ato të Singaporit dhe Koresë mbulojnë tregtinë e shërbimeve. Disiplinat në këto marrëveshje dallojnë nga qasja e GATS-it, e cila ka një qasje pozitive të renditjes. Marrëveshja Turqi-Singapor, për shembull, paraqet një qasje negative të renditjes, e cila është shumë më kërkuese për negociata. Nën renditjen negative, ajo që përfshihet në shtojcë janë masat të cilat pala do t'i mbajë. Çfarëdo që nuk përfshihet liberalizohet automatikisht, gjë e cila është cilësuar edhe si “rendite në listë ose humbe”. Në të kundërt, Protokolli Shtesë 6 (PSH 6) i CEFTA-s për shërbime, të cilin Kosova nuk e ka ratifikuar ende, udhëhiqet kryesisht nga GATS i OBT-s. Prandaj, Kosova do të mund të përballej me një proces negociues shumë kompleks nëse negociatat për liberalizimin e shërbimeve me Turqinë fillojnë siç parashikohet me marrëveshje. Shqyrtimi i zotimeve të miratuara nga Turqia në marrëveshjen e saj me Singaporin do të ofrojë qasje të

¹⁹ Raporti i Tregtisë Botërore 2019: E ardhmja e tregtisë së shërbimeve.

https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/executive_summary_world_trade_report19_e.pdf

²⁰ Projekti i Tregtisë i BE-s – MTI (2018). Përmbledhje e Shkurtër për Tregtinë e Shërbimeve. <https://mti.rks-gov.net/desk/inc/media/7593CC1B-475F-4E0E-B130-B3A58AED5ECB.pdf>

rëndësishme për përgatitjen e qasjes së Kosovës për negociatat e ardhshme të shërbimeve me Turqinë. Synimi i përgjithshëm i Kosovës duhet të jetë respektimi i rregullave të GATS-it të OBT-s. Sidoqoftë, vlen të përmendet se dinamizmi në tregtinë e shërbimeve viteve të fundit ka ngjallur nevojën për ca përditësime të reja, të cilat nuk ishin parashikuar kur është përmbyllur GATS i OBT-s para 25 vjetëve ose në marrëveshjet bilaterale të gjeneratës së re, të cilat mbulojnë tregtinë e shërbimeve.

6. Implikimet Fiskale

Për të bërë një vlerësim gjithëpërfshirës të ndikimit të mundshëm të uljes së tarifave të importit në të ardhurat fiskale të një vendi, nevojiten të dhënat për numrin e variablave, ku përfshihen sasi dhe çmimet e importeve, niveli tarifor, elasticiteti i çmimeve të importeve dhe elasticiteti i zëvendësimit ndërmjet importeve dhe produkteve vendore. Është e vështirë të vlerësohen disa nga këto variabla. Analizat e hollësishme që nevojiten për t'u përgjigjur pyetjeve mbi ndikimin e kufizimeve sasiore në të ardhurat fiskale zakonisht i kryen Njësia Makro-ekonomike në Ministrinë e Financave dhe Transfereve (MFT). Për nevojat e këtij raporti, autorët e kanë ndjekur metodologjinë e sugjeruar nga Kowalski (2005) për të vlerësuar ndikimin e liberalizimit të tregtisë në të ardhurat shtetërore.²¹ Përparësia e kësaj qasjeje është se ajo mund të shfrytëzohet pa përdorur modelet e ekuilibrit të llogaritshëm dhe është shumë më pak kërkuese sa i përket të dhënave dhe burimeve njerëzore.

Analiza e kryer fiskale supozon se të gjitha detyrimet do të hiqen menjëherë, përveç ato që zbatohen për produktet e "përrjashtuara" bujqësore nga marrëveshja.²² Pasi në parim ulja e tarifave pasohet nga rritja e kërkesës, analiza merr parasysh edhe elasticitetin e çmimeve të importeve, në bazë të mesatareve standarde të OECD-s sipas kodit të mallit në SH.²³ Krahas kësaj, ajo parashikon edhe shumën shtesë të TVSH-s dhe taksën e akcizës nga importet më të larta që rezultojnë nga rritja e parashikuar e kërkesës. Të gjitha variablat tjera supozohet se mbeten konstante.

Në Tabelën 17 është paraqitur ndikimi i mundshëm fiskal i MTL-s me Turqinë. Pas heqjes së plotë të detyrimeve të importit që zbatohen për produktet me origjinë nga Turqia (*shënim*: janë lënë anash produktet "e përrjashtuara"), importet nga Turqia do të ishin EUR 51.9 milion më të larta. Me këtë rritje, TVSH-ja dhe taksa e akcizës pritet gjithashtu të rriten për EUR 2.5 milion. Mirëpo, shuma e pashmangshme si rezultat i uljeve tarifore do të tejkalonte në masë të madhe rritjen e TVSH-së dhe taksës së akcizës, në shumë prej EUR 25.3 milion. Kjo humbje në të ardhurat buxhetore, pak a shumë, korrespondon me buxhetin vjetor të një komune mesatare në Kosovë. E zbërthyer sipas kategorive kryesore të produkteve, heqja e tarifave për produktet industriale do të shkaktonte humbje buxhetore prej EUR 18.3 milion, ndërsa ulje në produktet bujqësore EUR 6.9 milion. Për informata më të hollësishme, shih tabelën në vijim.

²¹ Kowalski, P. (2015). Ndikimi i Ndryshimeve të Tarifave në të Ardhurat e Qeverive të Vendeve në Zhvillim'. <https://www.oecdilibrary.org/docserver/210755276421.pdf?expires=1583745092&id=id&accname=guest&checksum=A2DD57EEA94766D5129F956523797ED8>

²² Udhëzimi administrativ (GRK) për mallrat e përrjashtuara nga taksat doganore: http://kryeministri-ks.net/repository/docs/UDHEZIM_ADMINISTRATIV_QRK_-_NR_05_2015_PER_MALLRAT_E_LIRUARA_NGA_TATIMI_DOGANOR.pdf

²³ Llogaritjet e Sekretariatit të OECD në bazë të WITS <https://www.oecdilibrary.org/docserver/210755276421.pdf?expires=1583745092&id=id&accname=guest&checksum=A2DD57EEA94766D5129F956523797ED8>

Tabela 17: Implikimet fiskale, sipas kategorive kryesore (në 000 EUR)

Regjimi i politikave		Importet	Tarifat e Importeve	TVSH dhe taksa e akcizës	Të ardhurat shtetërore
Viti aktual 2019	Bujqësia	56,498	4,945	35,072	40,017
	Bujqësia e përjashtuar	688	67	130	197
	Jo-bujqësia (Industriale)	374,358	22,879	76,515	99,394
	Totali	431,544	27,891	111,717	139,608
MTL me Turqinë	Bujqësia	60,025	0	33,081	33,081
	Bujqësia e përjashtuar	688	67	130	197
	Jo-bujqësia (Industriale)	422,690	0	81,025	81,025
	Totali	466,935	0	114,105	114,303
Ndryshimet					
Vlera	Bujqësia	3,527	-4,945	-1,991	-6,937
	Jo-bujqësia (Industriale)	48,332	-22,879	4,509	-18,370
	Totali	51,859	-27,824	2,518	-25,307

Burimi: Dogana e Kosovës; MTL Kosovë-Turqi; OECD; Udhëzimi Admin. për Mallrat e Liruar nga Tarifat Doganore.

7. Gjetjet nga Intervistat me OASH-t Kryesore

Për të kuptuar perspektivën e sektorit privat në Kosovë për MTL-n me Turqinë, janë zhvilluar një mori intervistash individuale me anëtarësi më të madhe. Intervistat e zhvilluara kërkuan informatat në vijim: shkallën e përfshirjes së OASH-s kur u negociua marrëveshja, njohuritë e përgjithshme mbi përmbajtjen e marrëveshjes, shqetësimet dhe interesat e veçantë dhe ndikimi i pritshëm.

OASH-t e intervistuar që ishin aktive në kohën e negociatave pretendojnë se ata ishin konsultuar nga MTI-ja e atëhershme për marrëveshjen. Përfshirja e OASH-ve megjithatë është reduktuar vetëm në konsultime mbi koncesionet tarifore, ndërsa korniza rregullatore, e cila është gjithashtu aspekt i rëndësishëm i marrëveshjes, nuk ka qenë kurrë pjesë e ndonjë diskutimi me ta. Kjo nënvizon faktin se shablloni i propozuar nga Turqia ishte miratuar në fushat normative. Gjatë zhvillimit të negociatave me Turqinë, u kërkuu nga OASH-t dhe disa biznese të mëdha që merreshin me marrëdhëniet tregtare me Turqinë të japin kontributin e tyre në një kalendar paraprak të liberalizimit, të cilin e hartoi një grup punues në MTI-n e atëhershme. Si përgjigje, ata parashtruan propozimet ku i paraqitën interesimet e tyre. U morën parasyshtë kërkesat më të rëndësishme dhe ato u përfshinë në marrëveshje.

Nga vështrimi i përgjithshëm i autorëve, mund të thuhet se shkalla e njohurisë së OASH-ve mbi përmbajtjen e marrëveshjes, sidomos me pjesën rregullatore, ishte mjaft sipërfaqësor. Dy OASH-t që duhej të intervistoheshin refuzuan kërkesën për takim me arsyen se ata nuk posedojnë informacion të mjaftueshëm mbi temën. Muajt e fundit i është kushtuar vëmendje e madhe tarifës 100 përqindëshe, e cila ishte vendosur për mallrat nga Serbia dhe Bosnje dhe Hercegovina. Kjo, sipas një OASH-je, ishte njëra nga arsyet përse nuk ishte prioritet një analizë e detajuar e MTL-s me Turqinë. Sidoqoftë, e njëjta OASH pretendon se bizneset që merren me tregti me Turqinë i dinë shumë mirë detajet e marrëveshjes.

Sa i përket pyetjes mbi çështjet dhe interesat e veçantë lidhur me marrëveshjen, OASH-t theksojnë si vijon:

- Disa pije kosovare që eksportohen në sasi relativisht të mëdha në PTB i nënshtrohen taksës së akcizës në Turqi. Marzha e aplikuar, sipas një anëtari të OASH-s, është mjaft e lartë që të ndikojë negativisht në aftësinë konkurruese të prodhuesve të pijeve në tregun Turk.
- Kafeja e pjekur, e cila është njëri nga produktet më të eksportuara bujqësore të Kosovës në botë përjashtohet nga marrëveshja. Taksa mesatare e KMF-s për produkte të tilla është 37.9 përqind.²⁴ Kjo normë është pothuajse katër herë më e lartë se ajo që aplikohet në Kosovë.
- Një kompani e madhe farmaceutike, e cila eksporton në Shqipëri, Maqedoninë Veriore, si dhe në disa vende aziatike dhe afrikane, ankohet se për shkak të disa procedurave jostandarde të regjistrimit, nuk i lejohet të bëjë biznes në Turqi.
- Disa produkte nën kodet 4 shifrore të NK-s, si 7403, 7407, 7408, 7413, 7605, 7614, që kryesisht përbëhen nga telat/kabllo e bakrit dhe aluminit dhe që kryesisht shfrytëzohen si lëndë e parë, i nënshtrohen akoma tarifave kalimtare. Duke pasur parasyshtë se produktet e lëndës së parë

²⁴ OBT (2016). Tarifat dhe importet sipas grupeve të produkteve.
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/TR_E.pdf

do t'i bënte kompanitë prodhuese më konkurruese, është rekomanduar që atyre t'u ofrohet qasja pa doganë.

- Një OASH mendon se është në interes të komunitetit të bizneseve të kenë një platformë ku përfaqësuesit e bizneseve nga Turqia dhe Kosova do të takohen dhe diskutojnë rreth çështjeve të ndryshme që i përkasin zbatimit të marrëveshjes.

OASH-t e intervistuar, në parim ndajnë mendimin se MTL-t janë parakusht për prodhuesit vendor të integrohen në rrjetet globale të prodhimit dhe të ngjiten në shkallën e vlerës. Në pyetjen e posaçme për ndikimin e mundshëm të marrëveshjes me Turqinë në ekonominë e Kosovës, ata e përshkruan efektin e dyanshëm. Ata përgjithësisht besojnë se ata që do të përfitojnë më shumë nga marrëveshja do të jenë distributorët kosovar të produkteve turke, ndërsa ata që do të pësojnë më së shumti do të jenë kompanitë nga sektori i prodhimit. Realiteti është se edhe me nivelin e tanishëm të tarifave, Kosovën e kanë vërshuar importet nga Turqia. Disa nën-sektorë, siç është për shembull përpunimi i ushqimit, pritet të preken shumë, pasi importet nga Turqia do t'i bëjnë konkurrencë të drejtpërdrejtë produkteve të kompanive kosovare. Ata gjithashtu pohojnë se disa nën-sektorë u shfaqën pas lidhjes së marrëveshjes, siç është nën-sektori i veshjeve, të cilët kanë interesa që nuk janë paraqitur në negociimin e marrëveshjes.

8. Konkluzioni dhe Rekomandimet

Ndikimi pasues i MTL-s Kosovë-Turqi nuk do të mund të vlerësohet siç duhet, pasi kanë kaluar vetëm gjashtë muaj që nga hyrja në fuqi e marrëveshjes. Në periudhë aq të shkurtër kohore, është shumë e vështirë të marrësh modele që do të mundësonin konkluzione të qëndrueshme. Në përputhje me këtë, ky raport është më tepër një vlerësim paraprak, me më shumë fokus në përcaktimin e përgjigjeve të duhura për të shfrytëzuar përfitimet e mundshme të marrëveshjes, por duke minimizuar efektet negative.

Analiza në raport tregon se flukset tregtare ndërmjet Kosovës dhe Turqisë kanë qenë shumë disproporcionale në favor të kësaj të fundit. Kosova ka pasur deficit tregtar në rritje me Turqinë. Në vitin 2019, ky deficit ka arritur lartësi gjithnjë e më të madhe, me importet që tejkalonin eksportet për 54 herë. Derisa eksportet e Kosovës në Turqi shënuan një tendencë negative (duke rënë për 12 përqind) krahasuar me vitin 2015, importet treguan një tendencë të kundërt (duke u rritur për 71 përqind). Turqia ishte partneri i dytë më i rëndësishëm importues për Kosovën në vitin 2019, ndërsa ajo nuk është në listën e dhjetë destinacioneve kryesore eksportuese. Për më tepër, Kosova importon një gamë të larmishme të produkteve nga Turqia, ndërsa eksporton numër të kufizuar të produkteve. Konkretisht, në pesë vitet e fundit, nga Turqia janë importuar 4,754 produkte, ndërsa janë eksportuar vetëm 365. Përveq kësaj, në vitin 2019 të gjitha eksportet në Turqi, vetëm tre produkte, veçanërisht tekstili i gomëzuar, mbetjet nga alumini dhe rripat transportues, përbënin pothuajse gjysmën e të gjitha eksporteve.

Rishikimi i koncesioneve tarifore tregon se edhe pse në shkim të parë marrëveshja duket e balancuar, ajo në fakt është asimetrike në favor të Turqisë, së paku në planin afatgjatë. Neni II.5 obligon Kosovën të trajtojë produktet me origjinë nga Turqia (që i nënshtrohen tarifave kalimtare) në mënyrë jo më pak favorizuese se produktet e ngjashme me origjinë nga BE-ja. Deri më tani Kosova nuk e ka zbatuar këtë dispozitë. Me zbatimin eventual të kësaj dispozite, Kosova do të pasqyrojë koncesionet e Turqisë me liberalizimin e të gjitha produkteve, përveç për 65 përqind të produkteve bujqësore, në një periudhë shumë më të shkurtër se sa ishte parashikuar fillimisht. Trajtimi i produkteve “të përjashtuara” bujqësore nga koncesionet në marrëveshje zbulon asimetritë kryesore të MTL-s. E para, tarifat e aplikuara nga Turqia për këto produkte “të përjashtuara” bujqësore janë mesatarisht pesë herë më të larta krahasuar me normën e sheshtë të aplikuar nga Kosova. E dyta, ka tarifa në planin turk që shkojnë deri në 225 përqind. Norma aq të larta paraqesin ndalim për importin e produkteve për të cilat ato aplikohen. Krahasuar me normën maksimale të KMF-s së Kosovës, norma turke është 22.5 herë më e lartë. Në fund, për dallim nga Kosova, Turqia, sipas Ligjit Nr. 474 për Planin e Tarifave Doganore, ka hapësirë politike për rritur tarifat e aplikuara të KMF-s për 150 përqind për të siguruar nivel “të duhur” të mbrojtjes për produktet e lëna jashtë koncesioneve.

Përveç koncesioneve tarifore, MTL-ja Kosovë-Turqi mbulon edhe një grup të aspekteve rregullatore, që synojnë përmirësimin e marrëdhënieve tregtare dhe integrimin e përgjithshëm ekonomik ndërmjet Palëve. Detyrimet e miratuara në fushat si SFS, BTT, IPR, mbrojtja tregtare dhe transparenca, janë në përputhje me zotimet të cilat Kosova tashmë i ka miratuar në marrëveshjet e tjera tregtare. Shumica

e dispozitave në marrëveshjen me Turqinë rrjedhin nga rregullat e OBT-s. Një dallim karakteristik në këtë marrëveshje është se dispozitat kryesore përfshijnë detyrimet *mutatis mutandis* nga marrëveshjet e OBT-s, që do të thotë se Kosova lidhet edhe me çdo ndryshim që do të mund të ndodhë në ato marrëveshje. Ndryshe nga MTL-t e fundit në mbarë botën, marrëveshjes i mungojnë disiplinat që kanë të bëjnë me lehtësimin e tregtisë, investimet dhe shërbimet. Megjithatë, ajo përmban një klauzolë të përgjithshme zhvilluese, e cila parashikon që palët mund të zgjerojnë fushëveprimin e marrëveshjes. Qeveria e Kosovës duhet të shikojë fushat në të cilat do të ishte përfituese për të filluar negociatat me Turqinë për të zgjeruar fushëveprimin e marrëveshjes. Lidhur me këtë, pasqyrë të rëndësishme do të jepë ekzaminimi i gjeneratës së re të marrëveshjeve tregtare të nënshkruara nga Turqia.

Për më tepër, humbja e të ardhurave buxhetore për Kosovën si rezultat i uljeve të tarifave të zotuar në MTL me Turqinë parashikohet të arrijë më shumë se EUR 25 milion. Kjo vlerë krahasohet me buxhetin vjetor të një komune mesatare në Kosovë. Pritet që humbja më e madhe në të ardhura të shkaktohet nga ulja e të ardhurave fiskale nga tregtia e mallrave industriale. Do të nevojitet një analizë më e avancuar e aspekteve fiskale të MTL-ve, siç zakonisht e bën MFT, për të vlerësuar efektet fiskale të MTL-s në shitje më të madhe me pakicë.

Përfundimisht, janë intervistuar OASH-t kryesore për të kuptuar pritshmëritë e tyre mbi ndikimin e mundshëm të marrëveshjes. Përkundër faktit se ato zakonisht pranojnë përfitimet kryesore të tregtisë së lirë, ato besojnë se MTL-ja me Turqinë, nëse mbetet ashtu siç është, mund të ndikojë negativisht në zhvillimin e sektorit të prodhimit. OASH-t e intervistuar shprehën shqetësimin se kushtet ekonomike kanë ndryshuar që nga nënshkrimi i marrëveshjes dhe sugjerojnë që i tërë dokumenti të rishqyrtohet.

Duke pasur parasysh tendencat e përgjithshme me Turqinë, asimetritë afatgjata në koncesionet tarifore dhe kufizimet e shumta nga ana e furnizimit në Kosovë, ka pak gjasa që Kosova të mund të shfrytëzojë plotësisht përfitimet nga MTL-ja aktuale me Turqinë. Duke pasur parasysh këto çështje, Kosova duhet të përpiqet të negocioj më tej mbi ca pjesë të marrëveshjes, të përgatitet për të trajtuar si duhet agjendën e integruar dhe të merrë hapa të tjerë të nevojshëm që të përmirësojë ndikimet e mundshme pozitive, duke zbutur njëkohësisht ndikimet negative të MTL-s. Lidhur me këtë, në vijim janë propozuar disa rekomandime dhe ide.

Koncesionet Tarifore:

- Zbatimi i Nenit II.5 do ta shkurtonte mjaft periudhën e liberalizimit për një numër të konsiderueshëm të produkteve bujqësore dhe industriale, krahasuar me planin fillestar. Në këtë drejtim, rekomandohen shumë negociatat që synojnë të vonojnë zbatimin e këtij detyrimi.
- Ligji Nr. 474 për Planin e Tarifave Doganore i mundëson Qeverisë turke të ngritë tarifën KMF për 150 përqind në rastet kur normat përkatëse konsiderohen të pamjaftueshme për të ofruar nivel "adekuat" të mbrojtjes. Produktet "e përjashtuara" të marrëveshjes me origjinë nga

- Kosova mund të jenë subjekt i trajtimit joreciprok. Në përputhje me këtë, inkurajohet shumë diskutimi mbi zbatueshmërinë e këtij ligji për produktet kosovare.
- Disa pije që eksportohen në sasi relativisht të mëdha në PTB janë subjekt i taksës së akcizës, të vendosur nga Turqia. Kjo barrierë tregtare duhet të hjeket menjëherë për këto produkte ashtu që ato të mund të jenë konkurruese në tregun turk.
 - Një e treta e 30 produkteve më të eksportuara bujqësore të Kosovës në PTB janë subjekt i tarifave të KMF-s të Turqisë sipas marrëveshjes aktuale. Më kryesoret përfshijnë përfshijnë kafenë e pjekur, çokolatën dhe bimët efedra (shih Tabelën 13). Heqja e tarifave për këto produkte duhet të kërkohet nga Kosova në negociatat e mundshme të ardhshme me Turqinë.
 - Produktet bujqësore, përfshirë cigaret, prerjet pa kocka të ngrira dhe gjokset e ngrira (shih Tabelën 14) janë të importuara të gjitha në sasi relativisht të mëdha nga PTB, por në sasi të vogla nga Turqia. Gjithashtu, këto produkte nuk paraqiten në eksportet e Kosovës në botë. Në marrëveshjen me Turqinë, këto produkte janë subjekt i tarifave kalimtare ose përjashtohen plotësisht nga koncesionet e dhëna. Me kusht që importet e këtyre produkteve nga Turqia nuk do të pengojnë zhvillimin e procedurave vendase, Kosova mund të konsiderojë heqjen e taksës së tanishme doganore për këto produkte në këmbim të kërkesave të saj gjatë negociatave për liberalizim të mëtejshëm.
 - Sipas marrëveshjes me Turqinë, të gjitha produktet industriale me origjinë nga Kosova kanë qasje pa doganë në Turqi. Përkundër kësaj, ka ende disa produkte industriale të cilat edhe pse eksportohen në sasi relativisht të mëdha në PTB, kanë shënuar zero eksporte në Turqi. Dyertë dhe dritaret nga alumini, dyertë dhe dritaret nga plastika, tubat dhe pllakat janë produktet kryesore në këtë kategori (shih pjesën tjetër në Tabelën 15). Këto dhe produktet tjera duhet të mbështeten me aktivitetet e promovimit për të përmirësuar përfitimet e MTL-s për ekonominë kosovare.
 - Kosova mund të konsiderojë përshpejtimin e periudhës së uljes së tarifave, siç janë shufrat, shkopinjët, pllakat, fletët, filmat dhe të tjerë, të renditur në Tabelën 16, me kusht që këto produkte nuk pengojnë rritjen e prodhuesve vendor. Për sa i përket rastit të produkteve bujqësore, koncesionet e tilla do të mund të bëhen në këmbim të kërkesave të Kosovës gjatë negociatave për liberalizim të mëtejshëm.

Korniza Rregullatore/Agjenda e Integruar:

- Vendimi për rregullat e origjinës, kumulimin dhe metodat e bashkëpunimit administrative, i cili u nënshkrua në shkurt të vitit 2020, duhet të ratifikohet së shpejti. Pas hyrjes në fuqi të këtij vendimi, palët do të kenë një grup identik të rregullave thelbësore dhe procedurale, të cilat do të mundësojnë aplikimin e kumulimit dypalësh. Kosova mund të përfitojë edhe nga kumulimi diagonal dhe i plotë me partnerët e MTL-s në zonën PEM, duke bërë që Qeveria të nënshkruajë Konventën e rishikuar PEM. Edhe ky duhet të jetë prioritet.
- Sa i përket SFS, duhet të merren parasyshë disiplinat për konsultime, pikat e kontaktit dhe shkëmbimi i informacionit, si dhe marrëveshjet dypalëshe midis agjencive përkatëse rregullatore.

- Për të ulur BTT, palët duhet të përmirësojnë bashkëpunimin dhe shkëmbimin e informacionit në kuadër të KP në fushat e rregulloreve teknike, standardizimit, metrologjisë dhe vlerësimit e konformitetit. Krahas kësaj, palët duhet të konsiderojnë të hyjnë në negociata për njohjen reciproke të dokumenteve.
- Duhet të negociohet për të hequr limitin maksimal të masave mbrojtëse që zbatohen për produktet bujqësore. Ky limit është mjaft i ulët në rastin e Kosovës, me kusht që norma tarifore maksimale e KMF-s është 10 përqind. Në përputhje me këtë, do të ishte më e favorshme nëse Kosovës i lejohet të caktojë kufirin deri në një nivel që konsiderohet i nevojshëm për të korrigjuar dëmtimin.
- Rregullat e OBT-s për prokurimin qeveritar duhet të përfshihen në marrëveshjen me Turqinë. Kjo do të krijonte hapësirë që Kosova t'u ofrojë trajtim preferencial kompanive/industrive të saj vendase që në përgjithësi janë në fazë fillestare të rritjes në raport me kompanitë nga Turqia.
- Ngjashëm me MSA-n, numri i arbitrave, procedurat e përzgjedhjes, afatet dhe hapat tjerë të ngjashëm duhet të negociohen për t'u përcaktuar qartë në rast të Panelit të Arbitrazhit.
- Duke pasur parasysh se dispozitat kryesore të marrëveshjes se përfshijnë detyrimet *mutatis mutandis* nga marrëveshjet e OBT-s, rekomandohet që Kosova të bëjë një monitorim të afërt të zhvillimeve të reja në OBT, në fushat që përfshijnë dispozitat *mutatis mutandis*.
- Marrëveshja, përveç për disa dispozita për transparencë të procedurave dhe rregulloreve, nuk e trajton lehtësimin e tregtisë si temë të ndarë në një kapitull të veçantë. Për të shmangur barrierat e mundshme tarifore dhe për të qenë në përputhje me tendencat e reja, Kosova duhet, kur është e përshtatshme, të zhvillojë negociata për një protokoll për lehtësim të tregtisë me Turqinë. Parimet kryesore udhëzuese mund të jenë ato të përcaktuara në Marrëveshjen për Lehtësimin e Tregtisë (MLT) të OBT-s – të cilën e ka lidhur Turqia.
- Me sigurimin e perspektivave të mira të Kosovës në sektorin e shërbimeve, do të ishte e dobishme që sa më shpejtë të fillohen negociatat me Turqinë në këtë sektor, siç parashikohet në Titullin III të marrëveshjes. Në përputhje me këtë, Kosova duhet të fillojë përgatitjet për negociata, për të identifikuar interesat e saj ofensiv dhe defensiv. Në këtë drejtim, duhet të rishikohen zotimet turke në kuadër të GATS të OBT-s dhe në kuadër të marrëveshjeve të tjera ndërkombëtare.
- Duke pasur parasysh potencialin e investimeve të Turqisë, duhet të negociohet një marrëveshje e re për të nxitur dhe mbrojtur investimet, duke u mbështetur në modelin e marrëveshjes midis Turqisë dhe Serbisë.
- Në përgjithësi, duhet të merren parasysh në negociatat e mundshme të ardhshme aspektet e reja shtesë në marrëveshjet e korrigjuara në mes të Turqisë dhe Serbisë dhe Bosnje dhe Hercegovinës.

Të tjera:

- OASH-t shprehën interesimin që të përfshihen disi në takimet me homologët nga Turqia. Për ta përmbushur këtë kërkesë, rekomandohet që palët të formojnë një organ konsultativ dypalësh të bizneseve, i cili do t'i shërbente KP-s me këshilla lidhur me përmirësimin e

marrëdhënieve tregtare midis Palëve. Forumi i Odës Ekonomike dhe i Industrisë Turqi-Kosovë, i promovuar nga Sindikata e Odave dhe Shkëmbimit të Mallrave të Turqisë (TOBB) dhe Oda Ekonomike e Kosovës (OEK) është formuar gjatë një takimi në Ankara në shkurt të vitit 2020. Kjo mund të përbëjë bazën për formimin e një këshilli konsultativ të bizneseve, i cili do të mund të takohet krahas seancave me ato të KP-s.

- Një OASH është e mendimit se disa produkte të importuara me origjinë nga Turqia subvencionohen shumë nga Qeveria e Turqisë dhe si të tilla e çrregullojnë tregun në Kosovë. Për të trajtuar raste të tilla, duhet të përmirësohen kapacitetet e autoritetit përkatës në Kosovë.